

تیگهه و جوړین جینۆسایدی: ههکۆلینهکا میژووی

م. کاروان صالح وەیسى

بهشی میژوو- کۆلیژی زانسته مروڤایهتییهکان، زانکۆی زاخۆ، ههریمی کوردستان-عێراق

salih.waisy@uoz.edu.krd

پوخته:

جینۆساید ب ئێک ژ ههڤانهترین کپیارین ژ ناهربنا مروڤان دهیته نیشان دا، بقی کپیارێ دهستهلاتدارین تۆندرهو و نه دیموکراسی وهک ئامیرهک سیاسی بۆ ترساندن و ژناهربنا خه لکێ ب دژی دهستهلاتا وان بکار دئینن، بیکۆمان ئارمانجا سه رهکی یا وان دهستهلاتا ژناهربنا وی رهگهزی یه یێ داخوازا مافین خۆ و یه کسانێ دچوارچووڤی دهستهلاتین وان دا دکهن. ژلایێ خۆ هه ئهو دهستهلات وان ب مهترسی بۆ سه ره هیز و پێگههین خۆ ل پاشهروژێ دبینن و نه شین بریکین له شهکری وان ژناقبهه. له ورا نهچار دبن په نایێ دبنه بهر بکارئینانا چه کین جوړاجوړ داکو وی رهگهزی بترسینن و بیژنی هه ردهمێ هین ژ سنوړی دهستهلاتی دهربازبوونی هه وه مافی ژیانێ نینه و دئ هین قهرکرن. لدویف ئه فی تیگهه ی ب فهر هاتیه زانین هه کۆلینه ل سه ر تیگه و جوړین قهرکرن بهیته نه نجام دان، چونکی قهرکرن نه بتن بکوشتن دهیته په یره وکرن. ئه هه هه کۆلینه ژ پێشهکی، ده رازینک و پینچ ته وه ران پیک دهیت، پێشهکی باسی پیکهاتین هه کۆلینێ دکهت، د ده رازینکا خۆ دا، هه کۆلین هه ولدته گرنه گرتین تیگههین ده رباره یی جینۆسایدی هاتینه دیارکرن نیشان بدهت، ته وه رێ ئیک یێ هه کۆلینێ روونکرنا ددهت سه ر جینۆسایدا جهسته یی، ته وه رێ دووی یێ هه کۆلینێ جینۆسایدا بایلۆژی شوڤه دکهت، د ته وه رێ خۆ یێ سی دا ئاماژێ ب ژناهربنا که لتوړی نه ته وه یی ددهتن، هه کۆلین د ته وه رێ خۆ یێ چواری دا باسی قهرکرن ئابوړی دکهت، ته وه رێ پینچ یێ هه کۆلینێ شیکاران ددهت سه ر قهرکرن بریکا یاسای. دته وه رێ خۆ یێ شه شی دا ئاماژێ ب جینۆسایدا ئایینی ددهت، هه روه سا د ته وه رێ هه فیتی یێ هه کۆلینێ شوڤه کرن ل سه ر جینۆسایدا ره وه شتی هاتینه دان. ده رنه نجام وان ده رنه نجامان نیشان ددهت یێن دماوی هه کۆلینێ دا هاتینه خۆیا کرن.

په یقین کیلکار: جینۆساید، نه ته وه یین ئیکگرتی، په یمانا قه دهغه کرنا قهرکرن، جوړین جینۆسایدی و بنه ماین جینۆسایدی.

پېشەكى

جىنۇسايد ئىك ژ وان تىگە ھايە يىن ب بھىستنا وى ترسەك ب ژان و ناخ ھەژىن لدەف مروقان پەيدا دىت، چونكى ھەر دەمى ئەف تىگە ھ دەيتە گوتن راستەوخۇ ھزرا كوشتنا ب كۆم و ژانفرا مللەتان ب جورىن توندۇتيزى و كرىارين دوپر ژ پرەنسىيىن مروقايتە دەيتە پىش چاقىن مروقى، ژبەركو جىنۇسايد بخو دەربرىنى ژ پامانا خو دكەت، لەورا ھەبوونا فى تىگە ھى بەردەوام پەنگەفەدانىن خراب لدويف خو دەيتە و دەررونى مروقى پرى بىرەۋەرىيىن خەمگىن دكەت، سەرپەراي ھندى دىت ئەف تىگە ھ بۆ گەلەك تەخىن جفاكى يىن كەفتىن بەر ھەۋىن فى تىگە ھى روون نەبىت و ب دروستى د پامانا وئ نەگەن، ژبەر ھندى ئەف تىگە ھ پىدقايە ب دروستى بھيتە روونكرن داکوكى خواندەفان پتر ھايدارى ئەفى تىگە ھى بن و بزەن ئەف تىگە ھە كەنگى و بۆ چ رويدان دروستە بھيتە بكارىنان. جىنۇسايد سەھمەك بەردەوام دناخى ئەوان مروقان دژىت يىن بەر ب بويەرىن جورىن وى كەفتىن و پىدقايە بويەرىن جورىن ب بەلگەفە بھيتە شروفا كرن .

يا زانايە جىنۇسايدى جھى خو دناف گەلەك فەكۆلىنىن زانستى دا كرى يە و بوويە جھى گرنكى پىدانا ھندەك شارەزا و جفاكانسان، دگەل ھندىدا ھند گرنكى ب جورىن وى نەھاتىە دان و ئەگەر ئاماژە پىتھاتىت دان بتنى دناف چەندىن لاپەران دا ئاماژە پىتھاتىە دان، ژبەر ھندى پىدقايە پتر گرنكى ب شروفا كرن تىگە ھ و جورىن وى بھيتە دان، چونكى لدەمى جىنۇسايد دەيتە ئەنجام دا ب ئىك جورى ناھىت ئەنجام دان بەلكو كرىارين وى ب گەلەك رەنگان دەيتە بكارىنان و ئەف رەنگە ھەك تىگە ھ و شروفا كرنىن وان ديار نىن، گرنكى ئەفى فەكۆلىنى دەندىدا يە دويچوونا تىگە ھ و جورىن وى يىن بەرەلەف بكەت و ئاماژى ب ئالاقىن ئەنجام دانا ئەفان جوران بكەت.

لەورا ئارمانجا سەرەكى ژ فەكۆلىنكرنا ئەفى بابەقى ئەو تىگە ھ و جورىن دورست يىن جىنۇسايدى ديار بكەت داکو بھيتە ئاشكەرا كرن بتنى جىنۇسايد برىكا بكارىنانا چەكى ناھىت ئەنجام دان، بەرۇفاژى ب چەندىن رىكىن دى ژى دەيتە ئەنجام دان، لەورا ئارمانجا سەرەكى يا فەكۆلىنى ئەۋە بزەنيت ئەف جورىن جىنۇسايدى چىنە و ئامراز و رىكىن ئەف جورە پى دەيتە ئەنجام دان ديار بكەت، ھەرۋەسا ديار بكەت جفاكى نىفدەۋلەقى چ رۆل د دەقەغەكرنا جىنۇسايدى ھەبوويە.

يا روون و ئاشكەرايە زۆر ل سەر جىنۇسايدى ھاتىە نقيسىن و پترىا ژىدەران داکوكى ل سەر رويدانىن جىنۇسايدى كرىنە و گەلەك ب كىمى ئاماژە ب ھندەك جورىن جىنۇسايدى داينە، لەورا ئەف بوويە ئارىشەك لدەف خواندەفانىن جىنۇسايدى و نەشايەنە ب دروستى ل جورىن جىنۇسايدى بگەن ، لەورا ئەف فەكۆلىنە بزافى دكەت ئەفى ئارىشى برىكا شروفا كرن و نىشاندا جورىن جىنۇسايدى شروفا بكەت، بەزرا فەكۆلەرى رەنگە ئەفە ئىكەمىن بزافە دىبافى شروفا كرن جورىن جىنۇسايدى ب تىروتەسەلى دەيتە ئەنجامدان.

ھەر كارەكى دەيتە ئەنجام دا ستوينەك يا بوويە پەيكەر بۆ ئافاكرنا وى كارى، ئەفجا دىت ئەف فەكۆلىنە نەھاتىا ئەنجام دان، ئەگەر ب ھارىكارىيا ھندەك پىزانىن و راپورتان نەبان، ھندەك ژىدەر بوويە بناخى سەرەكى يىن دارشتنا ئەفى فەكۆلىنى و گرنگترىنى وان پەرتووكا (ئىرقان-ئىركسونى Irvin-Erickson) (رافائىل لىمكىن و تىگە ھى جىنۇسايدى Raphael Lemkin and the concept of genocide) و پەرتووكا(شالر و زىمىر Schaller, D.J. and Zimmerer) (بنياتى جىنۇسايدى و رافائىل لىمكىن ھەك مېژوو نقيسى توندۇتيزىا مەزن (The origins of genocide: Raphael Lemkin as a historian of mass violence) ، نقيسەرپن ئەفان پەرتووكان

بىزافكرىن تىگەھىن جىنۇسايدى يىن بەرى رافائىل لىمكىنى قە ھاتىنە دارشتىن دىاربكەن، ھەرۋەسا بەھسى بىزافىن لىمكىنى بۇ دارشتا تىگەھىن جىنۇسايدى و ھۆكارىن بووينە ئەگەرئ ھندى لىمكىن ب رۇدى دويۇچوونا ئەقى چەندى بىكەت دىار بىكەن. ئەف ھەر دوو پەرتووكە بووينە بناخى دىاركرن تىگەھىن جىنۇسايدى. ھەرۋەسا پەرتووكىن ئاۋارە ھسپىن (جىنۇسايدى كورد لە پروانگەھى ياساى تاۋانكارى نىۋدەۋلەتتەۋە) و پەرتووكا يوسىف دزەيى (ئەنفال، كارەسات و دەرئەنجام)، مفايەك زۇر گەھاندى يە ئەقى قەكۇلىنى چونكى دقان پەرتووكان دا جۇرىن جىنۇسايدى، ياسا و پەيمانىن نىقەدەۋلەتى ل دۇر جىنۇسايدى ھاتىنە روونكرن، سەرپەراى ھندى ئەقان پەرتووكان پتر گرنگى دايە پىسا كوردى دجىنۇسايدى دا، بەلى بووينە ئەگەرئ زەنگىنكرنا قەكۇلىنى. رىبازا قەكۇلىنى يا دقى قەكۇلىنى دا ھاتىنە پەيرەوكرن (رىبازا چوونىەتيا شۇقەكرنا مېزۋويى) يە، بىكارىنا ئەقى رىبازى بىزاف ھاتىنە كرن دۇيۇچوونا چەۋانپا پەيدابوون و دورستبوونا تىگەھى جىنۇسايدى و ئەگەرپىن ل پشت پەيدابوونا وى دىار بىكەت، ھەرۋەسا ھەۋلدەت جۇرىن جىنۇسايدى دگەل ئامرازىن بىكارىنانا جۇرىن وى دىار بىكەت، ب كارىنا ئەقى رىبازى سۇشتى ئەقى قەكۇلىنى ئاسان بوويە و رىكا قەدېتتا پىزانىن دروست ئاسانكرى يە.

جىنۇسايد

ۋەك زاراف جىنۇسايد تىگەھەكى زۇر بەربەلاقە دىناف نىقەسىن زانستى يىن دىرۇكى، كۆمەلناسى، سىياسى و فەرھەنگىن نىقەدەۋلەتى دا، دگەل ھندىدا ب شىۋەپەكى سۇردار كرى رامانا تىگەھى جىنۇسايدى ئاسانى لدەف خەلكى روونە و ھندەكان ب ئىكجارى ئاگەھ ژقى تىگەھى نىنە ب تايىەتى خەلكى ئاساى، لەۋرا پىدقىيە تىگەھى وى ب شىۋازەك زانستى بىتتە دىار بىكەن، چونكى بىنەمايى سەرەكى يى قى قەكۇلىنى بخۇقە دگرىت. جىنۇسايد ۋەك تىگەھە دەربرىنەك نۇى يە و شۇقەكرنا ددەت سەر پىرۇسىسەك دىرۇكى يا كەف(Ahmad, 2014, 43)، سەرپەرايى ھەبوونا چەندىن تىگەھە و بىنەمايان زەارقى جىنۇسايد ل سەردەمى شەرى دووى يى جىھانى ھاتىە دىناف فەرھەنگا سىياسى و مۇقايەتى دا، ب تايىەتى پشتى ل ۲۴ تەباخا ۱۹۴۱ سەرۇك ۋەزىرى بەرىتانيا (ۋىستون چرچلى) د گۇتارەك خۇ دا دايە دىاركرن» نھا جىھان يا دتاۋانەك بى ناف دا». (Patterson, 2015, 6) ئەف گۇتارا نافرى بۇ ئەگەرئ ھندى قەكۇلەر و بسپۇرىن ياساى و دىرۇكى چەندىن چەمك و تىگەھان بۇ تىگەھشتا كۇشتا ب كۇم دانن، دىت تىگەھى كۇشتا بىكۇم گونجايى نەبىت بۇ دىاردىن كۇشتى ژبەركۇ ھەمى دىاردىن كۇشتى بخۇقە ناگرىت، ب تايىەتى لدەمى ئارمانچ وى دكەفتىنە سەر رەگەز، نەتەۋە، ئايىن ، بىزافىن ژنافىرنا نەتەۋە و كەلتۇرى نەتەۋەيى، ئەف پىرۇسىسە ب نەتەۋەيىكرنا نەتەۋەيەكى يە واتە تىكەلكرنا نەتەۋەيانە، ئارمانجا سەرەكى ژقى چەندى ژنافىرنا نەتەۋە و ئىتنكايە. ژبەرھندى تىگەھىن ۋەك (ئەلمانىكرن، ئىتالىكرن، نەمسايكرن و ئەمىركى كرن) بەردەۋام ژلايى نەتەۋەيىن بىزفە بۇ كۇنتۇلكرنا نەتەۋەيىن دى (لاۋاز) دىتتە بىكارىنان(Lemkin, 1946A, 237-230, Lemkin, 2005).

ژلايەكى دىقە (لىمكىنى) دايە دىاركرن لدۇر دۆسەيا ئەلمانىا نەيا گونجايە ئاماژە ب ئەلمانىكرنا جوھى و پۇلەندىيان ل پۇژنافايى پۇلەندا بىتتە كرن، چونكى ئەلمانىا نازى دقىا ئەقان گرۇپان ب تەمامى ژنافىبەن و نەھىلن ل سەر رووى ئەردى(Lemkin, 1946B, 237, Lemkin, 2005). ژبەر ھندى رىژەيەك دىار يا شارەزاىان لىجى بىكارىنانا

تىگەھى ئىتىكى ۋەك ئىتتۇسايد (Ethnocide) يا ب واتەيا كوشتا ژمارەكا زۆر ئەندامىن گرۆپە كى ديار كرى دەيت، ھەروەسا كوشتا سىياسى (پۆلىتىكەلسايد Politicide) ب واتەيا كوشتا ئەندامىن گرۆپە كى سىياسى دەيت. ھەروەسا ھندەك جارەن تىگەھى ژنافىرنا ئىتتىكى (Ethnic Cleansing) بۇ دەتە بكارىنانن (بارزانى، ۲۰۱۶، ۲۸). ژلايە كى دىقە شارەزايە بۇرى جىنۇسايدى (ھىلن فىن Helen Fein) دايە دياركرن دىن جىنۇسايدى ۋەك كىرەك تۆندەرە ب ئارمانجا ژنافىرنا گرۆپە كى تايەت يى خودان تايەتەندىن (رەگەزى، ئىتتىكى، نەتەۋەيى و ئىينى ...ھتد) يا تاۋانبار دەست نىشان دكەن سالۇختە بدەين. ژنافىرنا ژ ئەنجامى جىيەجىكرنا پلانەك يان ستراتىيەك بىۋكراسى دەيتە ئەنجام دان ب دژى گرۆپە كى دەست نىشانكرى و ژنافىرنا رەگەز، بن پىكرنا مافىن مروفى يىن قى گرۆپى يە (Fein، ۱۹۹۳، ۸).

ھەروەسا شارەزايى بىافى جىنۇسايدى (ھىنرى ھىنباگ Henry R. Huttenbach) دايە دياركرن «جىنۇسايد كىرەكە مەترسى دىختە سەر ھەبوۋا گرۆپە كى دياركرى يى مروفان»، ژلايە كى دىقە (فرانك چۆك و كورت جونسىن) خۇيا دكەن « جىنۇسايد شىۋازە كى كۆمكۆزىيا ئىكلايانەيە و مەبەستا وى ژنافىرنا گرۆپە كى مروفايە ژلايى دەولەت و دەستەلاتى قە، چونكى ئەف گرۆپە دناف وى دەولەتى دا دبتە مەترسى بۇ سەر دەستەلاتا وى» (Huttenbach، ۲۰۰۴، ۷۵-۹۳). ژلايە كى دىقە پارىزەرى پۆلەندى ئەۋى ل ساللا ۱۹۴۰ دا بوۋىە راپوژكارى ۋەزارەتا بەرەفانىا وىلايەتتىن ئىكگرتىن ئەمىرىكا (رافائىل لىمكىن) يى ھەمى ئەندامىن خىزانە وى ژلايى نازيانقە ھاتىنە قركرن داخواز ژ ئەمىرىكا كر بۇ بېتە دناف پىسا جىنۇسايدى دا، دگەل ھندىندا بۇ ماۋەيە كى دپىژ و بەرى ئاخفتا چرچلى، لىمكىنى ھزر دپەيلا «تاۋانا بى ناف» دا كىرەو. ژنافچوۋنا ئەندامىن مالباتا ببو پالدرەك بېيز نافر بىزاقىن خۇ بېيزكر بوۋن ژبو داھىنانا تىگەھەك گونجايى بۇ تاۋانا بى ناف (Bartunek، ۲۰۱۸، ۱؛ Irvin-Erickson، ۲۰۱۶).

لدۆر دروستكرنا پەيغە كى ژبو دەربرىنا كوشتا ھۆفانە يا گرۆپە كى دياركرى، لىمكىنى رىژەكا بەرچاف دگەل پەيلا تاۋانا بى ناف رەتكر بوۋن، بەرۋفاژى لىمكىنى پتر پىشتەفانىا تىگەھى « تاۋانىن ب دژى مروفايەتى» دكر، پالدرەرى پىشتەفان بۇ قى ھزرى ئەۋ بۇ ھندەك ژ وان تاۋانان زۆر چەرگ ھەژىن و ھۆف بوۋن، نەبتى ياساينى ئىقدەولەتى يىن پاراستا تەكەكەسان بن پىكرەو، بەرۋفاژى بنەماين مروفايەتى ژى ھاتبوۋن پىسكرن، سەرەراى كارتىكرنا رەۋشتى يا تىگەھى تاۋانىن ب دژى مروفايەتى، لىمكىنى ۋەسا ھزركر بوۋ ئەف تىگەھە نەيى گونجايە و ھەماھەنگىيەك بەرتەنگ دگەل بىافى شەرى دا و كوشتا ب كۆمەل لدەمى خەلك نەدشەرى دا ھەيە. ب پامانەك دى تىگەھى تاۋانىن ب دژى مروفايەتى زۆر بەرفرەھەبوۋ، راستە كوشتا گرۆپە كى دياركرى بخۇقە دگرت، دگەل ھندىدا گەلەك جۆرىن كوشتن و ژنافىرنى دگەل تاۋانىن ب دژى مروفايەتى ھەبوۋن (Schaller&Zimmerer، ۲۰۱۳، ۱؛ Irvin-Erickson، ۲۰۱۶).

ۋەسا ديارە چوۋ ژ فان تىگەھان دەربرىن ژ راستىان سىۋشتى ژنافىرن و توندەرەيىيا ب دژى جۈھى، ئەرمەن و كوردان نەدكرن، ھەروەسا ئەفان تىگەھان ئەۋ پلانين خۇيناۋى و ھۆفانە يىن ئەۋىن بوۋىنە ئەگەرى رويدانا ئەفان تاۋانانن و ژنافىرنا گرۆپە كى تايەت ديارنەكرىنە.

تىگەھى « ھۆف» و « ئەنقەست» ئەۋىن بۇ چەندىن سالان لىمكىنى بۇ قى بىافى بكاردىنان و پىشكىشى كونفرانسى رىكخراۋا نەتەۋەين ئىكگرتى كرىن، شەكستىن ئىنان، نەبوۋنە ئەگەرى سەرنجراكىشا خەلكى و ب شىۋەيەك بەرفرەھە نەھاتنە بكارىنانن و دبىت ئەگەرى قى چەندى نەروۋىيا ئەف تىگەھان بت، دپەشقىسى

قەكۆلىپىنەكا نەبەللاڧكرى دا يا لژىر ناف و نىشانىن « پەيڧىن نۆى يان ھزرىن نۆى»، لىمكىنى دابوو دياركرن» بەردەوام پەيڧىن نۆى دەيتە دروستكرن ب تايىبەقى لدەمى دياردىن جفاكى ب فشارەك زۆر سەرنجا مرقى رادىكشن» (Irvin-Erickson, 2016; Gasparian & Muradjan, 2016). ھندەك ھزر بى ھزر كونا چەوانيا دروستبونا وان ددىرۇكا مرقىايەتى دا ھاتىنە دروستكرن، ژلايەكى دىقە ھندەك ژ وان ب ئەنقەست بۇ شرقەكرن و دياركرن رويدانا بۇ سەرنجراكىشانا خەلكى لدۆر ئارىشەيان ھاتىنە دروستكرن. بقى رەنگى ديار دىت لىمكىن بەرىخۇدايە پەيشان ۋەك رىكا كارفەدانا مرقى بەرامبەرى گورانكارىيان (Irvin-Schaller & Zimmerer, 2013; Erickson, 2016).

داھىنەرى پىتاسە و تىگەھى جىنۇسايىد لىمكىن د باۋەرىن دا بوو زمان نەبتى «بۇ مەبەستا دانوستاندى دناقبەرا مرقىان دايە»، بەرۇقاژى «بناخى شارستانى» و «دانپىدانا جفاكى يە» بۇ بدەستقەئىنانا رەۋشتى مرقىايەقى، بىروباۋەر و رويدانىن بەرخۇدانى نە. لدووماھىن ل سالا ۱۹۴۱ لىمكىن تىگەھى جىنۇسايىد داھىنا و پەيشا ناڧىرى داھىنانى و سالۇخەت دا ب «ژنافىرنا نەتەۋەيەكى يان گرۇپەكى مرقىان» (Irvin-Cooper, 2008; Erickson, 2016).

لدۆيڧ ھزروبيرىن لىمكىن تىگەھى جىنۇسايىد ژ دوو پەيڧىن يۇنانى يىن كەڧن جىنۇس (Genos) ھۆز يان رەگەز) و پەيشا لاتىنى سايىد (Cide كوشتن و ژنافىرن) دەيت، ب لىكدان و كۆمكرنا فان ھەر دوو برەگىيان ب زمانى كوردى واتەيا كوشتنا رەگەزى مرقى، ژنافىرن و نەھىلان دەيت (Irvin-Schaller & Zimmerer, 2013; Erickson, 2016)، دزمانى فارسى و ئوردوى دا چەمكى (نسل كشى) و بزمانى عەرەبى (الابادة الجماعية) دەيتە بكارئىنان. بەرامبەرى قى چەندى ئەڧ تىگەھە ب زمانى كوردى ب پامانا نەتەۋە كوژى، ژنافىرنا رەگەزى و نەھىلانا گرۇپەكى دياركرى دەيت. ھەرۋەسا گەلەك جاران نڧىسەر، قەكۆلەر و چالاكفانىن بياڧى جىنۇسايىد چەمكىن ۋەك (كۆمكۆژى، گەل كوژى و رەشە كوژى) بكاردىن، دگەل ھندىدا دىت ئەڧ چەمكە ب دروستى پامانا جىنۇسايىد نەدەن، چونكى جىنۇسايىد ۋەك تاوانەك ب شىۋازىن جودا ل قۇناغىن جودا يىن مىژوۋ دا ب دژى گرۇپىن جودا ھاتىە بكارئىنان. ۋەك بەرى نۆكە ئاماژە پىتايە دان جىنۇسايىد ب زمانى كوردى نەتەۋە كوژى، رەگەز كوژى دەيت، لەۋرا باشتەر چەمكى جىنۇسايىد بىتە بكارئىنان، چونكى دپروسىسا جىنۇسايىد دا كەس ب شىۋەيەك راستەۋخۇ ناھىتە كوشتن (حسین، ۲۰۱۷، ۱۱).

ژبۇ جوداكرنا جىنۇسايىد ژ كوشتنا بكم، لىمكىن ۋەسا دياركرىيە جىنۇسايىد ب دروستى پامانا ژنافىرنا مللەتەكى ب شىۋەيەك راستەۋخۇ و تەمام ناھىت، نە ب بكارئىنانا چەكى و ئەشكەنجەدانا راستەۋخۇ قە گرپدايە. ناڧىرى ۋەسا دايە دياركرن، جىنۇسايىد راستەۋخۇ ب دژى گرۇپەكى نەتەۋەيە ۋەك نەتەۋە دەيت، ئەڧ كرىپارە راستەۋخۇ ب دژى تاكە كەسان نەك ب دژى شىاننىن وى يىن كەسايەقى دەيتە ئەنجام دان بەرۇقاژى ب دژى وان ۋەك ئەندامىن گرۇپەكى نەتەۋەيە دەيتە ئەنجام دان (Irvin-Erickson, 2016; Cooper, 2008).

ئەڧ چەندە بناخەك گرنگ بوو تىگەھى جىنۇسايىد، خەلك دھاتە كوشتن يان ژنافىرن نەژبەر وان كارىن وان ئەنجام ددا يان دگوت و ھزردكرن، بەرۇقاژى چونكى ئەۋ ئەندامىن گرۇپەكى ديار بوون، ژبەر ھندى لىمكىن ۋەسا ھزركرى يە «جىنۇسايىد تاوانەك نىڧدەۋلەقى يە، مەترسى يە بۇ سەر ئاشتىيا نىڧدەۋلەقى، بىروباۋەرىن مرقىايەقى، شارستانىيا جىھانى و ھەمى نەتەۋەيە بىشدارى تىدا داكرى (Schaller & Zimmerer, 2013; Cooper, 2008).

ژلايەكى دىقە رىكخراۋا نەتەۋەيە يىن ئىكگرتى دېرپارا خۇ يا ژمارە (۹۶) ۱۱ كانوونا ئىكى ۱۹۴۶ دايە خۇياكرن،

جىنۇسايد تاۋانەكە تىدا بىنەمايىن ياسا نىقەدەۋلەتى دەپنە بىن پىكرىن و دژى ئارمانجىن رىكخراۋا نەتەۋەپىن ئىككىگىرى، ۋە ھەندى ژلايى جفاكى نىقەدەۋلەتى قە ھاتىيە ئىدانه كىرن، ئەف چەندە بۇ ئەگەر ھەندى پەيمانى ساللا ۱۹۴۸ لدۆر قەدەغە كىرنا تاۋانپىن جىنۇسايدى ھاتە مۆركىرن و سزا ئىخستە سەر وان ۋەلاتان پىن ئەنجام دىدەن (Schabas, ۲۰۰۹, ۳۶; Schabas, ۲۰۰۰).

لژىر رووناھيا ئەف چەندال سەرى ھاتىيە شۆفە كىرن ديار دىت زۆر تىگەھ و پىناسە لدۆر جىنۇسايدى ھاتىيە ديار كىرن، ھەر ئىك ژ تىگەھ و پىناسەپىن بۇ ھاتىيە ديار كىرن دەربرىن ژ ھزروبىرپىن خودانى ۋى دكەت، ھەرۋەسا ژلايى جفاكى نىقەدەۋلەتى قە چوۋ تىگەھە و پىناسە نەھاتىۋون پەسەندىكەن ھەتە پىشتى رويدانا كىپارا ھۆلۆكۈست يا جۇھيان ژلايى نازيانقە ھاتىيە ئەنجام دان و ھەتە فى دەمى ھەر ب تاۋانا بى نەف دەھاتە نىاسىن (Ahmad, ۲۰۱۴, ۴۰). پىشتى ھىنگى رىكخراۋا نەتەۋەپىن ئىككىگىرى دىپىارا خۇ يا ژمارە (۲۶۰) ل كۆمبۇنا خۇ يا ئاسايى ل رىكەفتى ۹ كانۇنا ئىكىن ۱۹۴۸ د بىندى دوۋى پىن بىپارى دا خۇيا كىرى» ھەر كارەكى ب مەبەستە ژ نەفۇرنا ھەمى يان بەشەك ژ گرۇپەكى تايىتە ژلايى تايىتەمەندىپىن نەتەۋەپى، رەگەزى نىستىمانى و ئايىنى بىتە دان ب جىنۇسايد دەپتە سالۆختە دان»، بقى شىۋەپى بىپارەك دەربارەپى رىگرتىن و سزادانا ئەنجامدەپىن جىنۇسايدى ھاتە دەر كىرن. ھەرۋەسا د ھەمان بەندا ئەف كىرپارىن ل خۇارى ب جىنۇسايد ھاتىۋو سالۆختە دان.

كۈشتى و ژنەفۇرنا تاكىن گرۇپەكى دىپار كىرى

دەست دىپژىكىرن و ئىشاندا ئەندامپىن گرۇپەكى ديار ژلايى جەستەپى و ھزروبىرانقە، سەپاندن و ئىخستە دىن كاۋدانەكى سەخت و دژۋارقە بىتە ئەگەر ۋى ژنەفۇرنا بەشەك ژ ۋى گرۇپى، ئىخستە ئاستەنگان لىر بوۋنا زارۋكان دىنەف جفاكى ب چەندىن ئامراز و رىكان، قەگۇھاستە زارۋكىن گرۇپەكى دىپار كىرى بۇ نەف جفاكەكى جودا دا ب ھىزى و زۆرى (Schaller&Zimmerer, ۲۰۱۳, Weitz; ۲۰۱۵).

ھەرۋەسا دىبەندى سىپى رىكەفتەنامەپى ھاتىۋو ئەفان كىپارا سزا پى ل سەر ھەپى: جىنۇسايد.

پىلاندانان بۇ جىنۇسايد.

پالدا نا راستەۋخۇ و ئاشكەرا بۇ ئەنجامدانا تاۋانپىن جىنۇسايدى،

بىزافكرن بۇ كىپارىن جىنۇسايدى.

بەشدارىكىرن دىپارىن جىنۇسايدى دا (ھىسپىن، ۲۰۱۷, ۲۵).

ژبۇ جىيەجىكرنا بەندىن پەيمانى ساللا ۱۹۴۸ يا رىكخراۋا نەتەۋەپىن ئىككىگىرى، ل ۱۹۵۱/۱/۱۲ بىپارا سزادانا تاۋانبارپىن جىنۇسايدى ھاتە پەسەندىكەن، ئەف بىپارە بۇ ماۋەپى (۱۰) سالان ھاتىۋو دانانن و پىشتى ھىنگى بىپار ھاتىۋو دان ھەر (۵) سالان جارەكى ئەف ماۋەپە بىتە دىپژىكرن، ل ساللا ۱۹۷۰ ئەف پەيمانە ژلايى (۷۴) ۋەلاتان قە ۋەك رۇسىا و پىترىا ۋەلاتىن زلەپزقە ھاتە مۆركىرن، سەرپەراي ھەندى ۋىلايەتپىن ئىككىگىرىن ئەمىرىكا ئەف پەيمانە مۆركىر بوۋ، بەلى باۋەرىپا خۇ پىنەئىنا بوۋ. دىق بىپارى دا جارەك دى بەندەك بۇ سزادانا بىكەرىن جىنۇسايدى ھاتىۋو دانان (سۆرمى، ۲۰۰۶, ۴۳).

لژىر رووناھيا ئەف ۋەگەھاندانا رىكخراۋا نەتەۋەپىن ئىككىگىرى بىپاين جىنۇسايدى ب روۋنى ھاتىيە ئاشكەرا كىرن،

دگەل ھىندىدا رىژەكا ديارا روونكرنا ل دۆر تىگەھ و چەمكىن جىنۇسايدى ھاتنىە دياركرن، ژبەركۆ مەبەستا سەرەكى يا جىنۇسايدى ژنافرنا راستەوخۆ يا نەتەۋەيەك، رەگەز يان گرۇپەكى ئايىنى و سىياسى يە و پترىا جاران جىنۇسايدى د پىشھاتىن سەخت و مەترسىدار بۆ سەر دەستەلاتەكى دەيتتە ئەنجام دان. چونكى ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەقى پروسىسى نەھىلانا گرۇپەكى كىمىنە يى رەگەزى يە و نەھىلانا رھ و رىشالپىن وى رەگەزىنە. ھەرۋەسا ھندەك شارەزا ۋەسا ددەن دياركرن بەرى ئەق كپارارا درندە بەيتتە ئەنجام دان پلان بۆ دەيتتە دارشتن و دىنەرەت ئارمانج ژئ نەھىلانا گرۇپەكى دياركرى يى مرقۇفانە.

لدويف ئەقان تىگەھان ديار دبىت چەندىن جوداھى دناقبەرا تىگەھى جىنۇسايدى دا ھەنە و دناقەرۋكى دا ھەمى ل سەر ھندى دكوكن جىنۇسايد كوشتن و ژنافرنا ب كۆمە.

دراستيا تىگەھى خۆ دا جىنۇسايدا ژنافرنا راستەوخۆ يا گرۇپ و نەتەۋەيەك، رەگەز، ئايىنى و سىياسى يى ژلايى دام و دەزگەھىن دەستەلاتەك دياركرى قە، تىگەھى جىنۇسايدى بتنى كوشتنا بكمۇ بخۆقە ناگريت، بەرۋفاژى برسېكرن، ب زۆرى قەگۇھاستن، دەركرن، دەست ب سەرداگرتنا ئابۇرى، سىياسى، بايۇلۇژى، ئاكنجىكرنا ب زۆرى بخۆقە دگريت.

جىنۇسايد ئەنجامدانا كپارەك ھۆف و درندانەيە، ئەق كپارارە ژنافرنا گرۇپەك مرقۇفان يى بەرى ھىنگى پلان بۆ ژنافرنا وى ھاتىە دارشتن بخۆقە دگريت، ئەق كپارارە ب كۆمەك فاكترەران ۋەك رەگەز پەرسىتى، ئايىنى، رەۋشەنبىرى، سىياسى، جوداكارى و داگىركارىي دەيتتە ئەنجام دان. دكرارار جىنۇسايدى دا دوو ستراتىيىان گرنگيا خۆ ھەيە:

ژلايى ئارمانجى قە كپارار جىنۇسايدى ژ كپارپىن دى جودايە، چونكى ئارمانجا وى يا سەرەكى نەھىلانا بەشەك يان گرۇپەكى دياركرى يى مرقۇفايە، لەۋرا گرنگىيەك دى ددەتە جىنۇسايدى و ژ كپارپىن دى جودا دكەت، ژبەركۆ وى گرۇپى كرىيە ئارمانجا خۆ مافى ژيانى بۆ وان نابىنت.

ژلايى ژمارا كوشتيان كىمى و زۆرىيا كوشتيان بەرچاڧ ناگريت، چونكى ئارمانجا سەرەكى يا ئەنجامدانا قى كپارپى نەھىلانا وى گرۇپى مرقۇفايە (دزەيى، ۲۰۰۱، ۴۱).

لدەمى ئەنجامدانا جىنۇسايدى كپارپىن وى ل سەر بەرنامە و پلاتىن تاۋانپىن كوشتن و بپارادانا جىبەجىكرنى دەيتتە رويدان، ژبەر ھندى بەرپۇخۇنادەن ژمارا زيانپىن وى، دگەل ھىندىدا دىرۋكى رژدى ل سەر ھندى كرىيە لدەمى جىنۇسايد دەيتتە ئەنجام دان ژمارەكا زۆرا خەلكى بخۆقە دگريت، چوو بەلگەنامىن مېژوۋى لەردەست نىن دياربەكە جىنۇسايد بتنى بدژى مرقۇفە ھاتىە ئەنجامدان، ھەرۋەسا ژ ئەگەر جىنۇسايدكرنا رىژەكا ديارا مللەت و گرۇپىن مرقۇفان پەيماننامەيا ساللا ۱۹۴۸ يا نەتەۋەيىن ئىكگرى ھاتە راگەھاندن، لژىر پەنگقەدانا ئەقى پەيماننامەيى ديار بوۋىە بەردەوام جىنۇسايد بۆ ئەگەر ژنافرنا گرۇپەكى مرقۇفان چ ژلايى رەگەزى، سىياسى، كەلتۇرى و ئايىنى، بۆ ھوۋنە كورد ل سەر ۋەلاتى خۆ ژلايى تۆرك، فارس و عەرەبانقە ھاتىنە جىنۇسايد كر، ھەرۋەسا جوھى ژلايى نازىيانقە ھاتىنە ژنافرنا، لقيرى ديار دبىت بەردەوام نەتەۋەيىن بن دەست ھاتىنە جىنۇسايد كرن ژلايى دەۋلەتتىن خودان ھىزقە.

جىنۇسايد تاۋانەك مەترسىدار و ھەستيارە ب دژى مرقۇفان دەيتتە ئەنجام دا، ژبەر ھندى نەبتىنى ئەو ۋەلاتى ئەقى تاۋانى ئەنجام ددەت تاۋانبارە، بەلكۆ ئەو كەسىن بقى تاۋانى رادبن دەيتتە تاۋانباركرن و لەر ياسايى بەرپرسن ۋەك ل بەندى (۳) يى رىكەفتنامەيا ساللا ۱۹۴۸ يا قەدەغەكرنا كپارپىن جىنۇسايدى

ھاقى(باسىرە،۲۰۱۳،۶). ھەژى يە بىژىن چەرخى بىستى ب چەرخى جىنۆسايدان ھاتىيە نىاسىن، چونكى دقى چەرخى دا تاوان و كىرارىن زۆر مەترسىدار ب تاقىكرنا ھەمى جۆرىن چەكى ب دژى مروفان ھاتىبون ئەنجام دان ئارمانجا سەرەكى ژ فان جۆرە كىرارىن ھۆفانە ژنافىرن و نەھىلانا مروفان بۆ، ب تايىيەتى ئەو گرۆپىن دچاڧىن دەستھەلاتداران دا مەترسى ل سەر دەستھەلاتا وان دكرن. بقى رەنگى جىنۆسايد ھەك كىرەرەك ب دژى مروفانەتى ل سەر ئاستى جىھانى و جفاكى نىڧدەۋلەتى ھاتىيە سالۆختە دان(Levene, ۲۰۰۰, ۳۶; Wald, ۱۹۴۱, ۲۰۰۷; Shelton, ۲۰۰۵, ۳۱). ھەرۋەسا بىياتى سەرەكى يى جىنۆسايدى دزڧرىت بۆ دەرئەنجامىن ئاڧاكرنا دەۋلەت و پىشكەفتى، ب تايىيەتى لدەمى دەۋلەت دىت مەترسىا كەفتىيە سەر ئىك پارچەيا وئ ژلايى گرۆپەكى دىارڧە و ئەف چەندە ژلايى دەۋلەتى ڧە ب تاوان دھىتە ھژمارتن، لەۋرا دەۋلەتى دڧىت ب سىستەمەكى دارشتى ڧى چەندى چارەسەر بكت(Levene, ۲۰۰۰, ۳۶; Stone, ۱۹۴۵, ۲۰۰۶-۵۶).

جۆرىن جىنۆسايدى:

ئەگەر لاپەرىن دىرۆكى بھىنە تىكڧەدان و دۆيڧچوونا بويەرىن دىرۆكى بھىتە كرن دى ب روونى و ئاشكەرا خۇيا بت جىنۆسايد ھۆفانەترىن كىرەرە د دىرۆكى دا ب دژى مروفانەتى ھاتىيە ئەنجام دا، ھەژى يە بىژىن كىرارىن جىنۆسايدى بىتنى ئەشكەنچەدانا لەشى، رەگەزى، ئايىنى بخۆڧە ناگىرت، بەرۆڧاژى ب گەلەك رىكىن جۆراۋجۆر و ئالۆز دھىتە ئەنجام دان. دقى بىياڧى دا چەندىن بىروبوۋجونىن جىاۋاز لدۆر جۆرىن جىنۆسايدى ھەنە و دى لڧىرى بزاڧى كەين گرنگىرىن جۆرىن ستراتىيىن جىنۆسايد پى دھىتە ئەنجام دان شروڧە بكەين

تەۋەرى ئىكى: جىنۆسايدا لەشى (جەستەي)

ئەف جۆرى جىنۆسايدى ب ئىك ژ ساناهىترىن و ئاشكەراترىن ستراتىيىن جىنۆسايدى يە، بقى جۆرى دەست دىژى ل سەر لەشى مروفى، تەندروستى و سەخلەمىيا ژيانا وان دھىتەكرن ھەرۋەسا جىنۆسايدا لەشى و نەھىلانا مروفى ئەڧجا چ بىكا ژنافىرن، كوشتن، سىدارەدان، زىندانكرن و كولەبارانكرن، ھەرۋەسا بكارىنا ھىژىن سەربازى و بكارىنانا ئامىرىن ژنافىرنا مروفى ھەك چەكى كىمىيى، ژەھرە و فسڧورى، ھەرۋەسا ھندەك جاران جىنۆسايدا لەشى ب رىكا زىندانكرنا ھەتا ھەتايى دھىتە ئەنجام دا ژلايەكى دىڧە ستراتىيىا سۆتتا ئەردى بۆ ئەنجامدانا ڧى جۆرى دھىتە بكارىنان(بارزانى، ۲۰۱۶، ۳۱؛ عبدالعزىز، ۲۰۰۵، ۲۳). ژلايەكى دىڧە چەندىن جۆرىن ئەشكەنچەدانى بۆ ئەنجامدانا جىنۆسايدا لەشى دھىنە بكارىنان و گرنگىرىن جۆر ئەڧىن لخوارى دىاركىنە:

سۆتن ھەك سۆتتا ب ئاگرى، تىزاڧ، كارەب، نەفت، پانزىن، تۆپ، فرۆكە و كەرەستىن كىمىيى.

ھەلكىشان ئەندامىن لەشى نىنۆك، ددان، چاڧ، دەست، پى، پىچ، گۆھ، رە، سمبىل، مەمك و گۆن.

ھەلاۋىست ھەك ھەلاۋىستانا ب دەستتان، پىان، پىچا سەرى، گەزى و مەمك.

گەرمى ھەك گەرمكرنا ژۆران ل ۋەرزى ھافىنى، ھىلانا لەر پۆژى و نىزىكرنا ئاگرى، پىداكرنا ئاڧا گەرم

سەرما ھەك ساركرنا ژۆرىن گرتىان ل ۋەرزى زڧستانى، ھىلانا سەر بەفرى، رىسكرنا مروفى و دانانا لڧەپىن سەرما، ئاڧ پىداكرنا سەر بەفرى و ھىلانا دناڧ ئاڧا سار دا.

پىساقى ھەك زىندانكرنا لڧەپىن پىسى، خوارنا بھىن گەنى، نەشويشتنا جل و بەرگان، مىزكرنا ب سەرى دى، ھافىتتا پىساتى دناڧ زىندانىان دا، ھىلانا پىساتىن دناڧ زىندانان دا.

ئەشكەنچەدان گىانەۋەرەن ھەك ئەشكەنچەدانا ب سە، مار، دۆپشك، كىز، سىسرك، مەشك، پشىك، ھەسپ و رشكان.

لېدان ۋەك لېدانا قۇنتاخىن تەنەنگ، دەبانچە، سوندە، كىيل، قامچى، دارىن ھەيزەرانى، شەق، مست، پىيان. گرىدان ۋەك گرىدانا ب بەنكان، دار، تىلە، ستۆيى، دەست وپيان، ئەندامىن مىزكرن و مەمك و چاقان. جەيىن نەگونجايى ۋەك ژۇرىن بەرتەنگ، تارى، نەبوونا جەيىن ھەۋايى، ھىلانا دناڧ ئاڧى دا. تېھنىكرن و برسىكرن ۋەك ھىلانا چەندىن رۇژان ب بى خوارن و ئاڧ دەنگ ۋەك بلىندكرنا دەنگى، بنانگرا گۇھان ب دەنگەكى بلىند و لېدانا مۇزىكى ب دەنگى بلىند و بەردەۋامى. بېيىن ۋەك بېيىن پىسى، بېھنا مىزى، بېھنا گيانەۋەران ب تايىھەق يىن مرى، خوارنا ب سەرڧەچوۋى، كىمىيا و ژەھرە. بېرنا ئەندامىن لەشى ۋەك دەست، تل، گوھ پى، رىھ سمبىل، كەزى، زمان، مەمك، ئامىرى مىزكرن. نەزۇكىكرن ۋەك خەساندن، پىدانا دەرمانىن نەزۇكىكى، دەرئىنانا گونان و ھىك و پەقاندانا وان. دانا دەرمانان ۋەك ئەشكەنجەدانا ب دەرزى، ھەپك، دەرمانىن جۇراۋجۇر. نەقسىن ۋەك قەدەغەكرنا نەقسىن راکرتن ورىنىشتن ھىلانا ژپانڧە بۇ ماۋەيەكن درىژ و رىنىشتن بەرۇڧاژى. گوتن و ئاخڧتىن نەخۇش ۋەك ئاخڧتىن كرىت دەربارەيى شەرەف و كەرەمەتى، پىرۇزىيان و ئەو تىشتى گرتى پى دەيىنە ئازاردان. پەرستىن ۋەك قەدەغەكرنا ئەنجامدانا نەڧىژ، كارىن پەرستىن خۇدى و ئايىنى. بىمار و شىشېن شەكەستى ۋەك زۇرىكرنا ھاتن و چوونا سەر بىمار و شىشېن شەكەستى ب پىخۋاسى. خۇى بىرىنداركرنا ئەندامىن لەشى و خۇى پىداكرن. ھەمى جۇرىن ترساندن و ئەشەنكەدانى (ۋەيسى، ۲۰۱۹، ۶۶-۶۷؛ مزورى، ۲۰۱۳، ۱۴-۱۵). ھەژى يە بىژىن چەندىن جەھ بۇ كۆمكرن و ئەشەنكەدانا لەشى ب مەرەما كوشتن و ژناقېرنا جەستەي دەيىنە ئامادەكرن ۋەك كۆمەلگەھىن زۇرەملى شەكەفت نھال، دۆل و جەيىن فەشارقى گەلھ. بىبابان و جەيىن ھىشكاكى ئەۋىن مۇڧ نەشېن لى بژىن بىنگەھىن سەربازى رووبار و دەريا گورستانىن ب كۆم (مزورى، ۲۰۱۳، ۱۴-۱۵).

پشتى بۇرىنا دوو پۇژان ژ دانپىدانا ۋىلايەتىن ئىكگرتىن ئەمريكا و جقاتا ئەۋرۇپى ب سەربەخۇيا ۋەلاتى بۇسنا ل گولانا ۱۹۹۲، ھىزىن سىرپىان ب پشتەڧانيا سەرۆك ۋەزىرى ۋى (سلوبودان مىلوسوۋىچ ۲۰۰۶-Slobodan ۱۹۴۱ Milošević) بەرەڧ باژىرى (سرايڧۇ) پايتەختى بۇسنا چوۋو بوون، ھىرش كرە سەر باژىرىن پۇژەھەلاتى بۇسنا خەلكى بۇسنا ب زۇرى ژ دەڧەرىن ۋى دەركرىبون و سەرەدەرىيەك زۇر تۇند ب ھەمى جۇرىن ئەشەنكەدەدانى دگەل خەلكى كر بوون، ئەڧ كىيارىن ۋى ب «پاڧزكرنا رەگەزى» ھاتىە نىاسىن. ل ۱۱ يرمەھا ساللا ۱۹۹۵ ھىزىن

سېرىيان ب توندى ھېزىن پاراستا ئىمناھىيى يىن ب سەر رىكخراۋا نەتەۋەين ئىكگىرتى قە توپيارانكربوون و نەچاركرن جھىن خۇ بەردەن و چوونە دناڧ باژىرىن بۆسنان دا، ژئەنجامى ئەقى چەندى دا نىزىكى ۷ تا ۸ ھزار بۆسنىيان ھاتنە كوشتن و نىزىكى ۲۵ تا ۳۰ ھزار بۆسنىيان پەنابەر بوون، ئەقە خرابترىن جىنۆسايد بوو پىشتى كوشتارا جوھيان ژلايى نازيانقە ل ئەۋرۇپا ھاتىيە ئەنجام دان. ھېزىن سېرىيان ب زۇر جوران خەلكى بۆسنا ۋەك كوشتارا بكوۋم، پاقژكرنا ئتىنگى و دەركرن جىنۆسايد كىربو(Brunborg & Urdal, ۲۰۰۳, ۲۰۰۳, Hoare; ۲۰۱۴, ۵۱۶; Sells, ۱۹۹۶).

گەھاندنا زىنان ب لەشى و ھىزى يا ئەندامىن گرۇپەكى نەتەۋەيى، رەگەزى، ئايىنى ب ئارمانجا ژنافىرنا ھەمى يان بەشەك وى نەتەۋەيى، لدۇيڧ بېرگا (۲) يا مادى (۲) ژ رىكەفتنامەيا جىنۆسايدى دچىتە دچوار چوۋقى جىنۆسايدى دا، ئەشكەنجهدانا تاكىن گرۇپەكى ب نەخۇشىيەك قەگوھاستى بېرگا مىكرۇبىن نەخۇشيان ۋەك مەلارىي و تىفوۋ وئ بۇ ناڧ ئەندامىن گرۇپەكى دا، ھەرۋەسا نەچاركرنا ئەندامىن ئەندامىن گرۇپەكى بۇ خوارنا ب سەرقەچوۋى، لىدان و برىنداركرن بىتە ئەگەرئ پەيداۋونا كىماسىيىن بەردەۋام و زىاننىن لەشى يىن بەردەۋام بۇ ئەندامىن وى گرۇپى، لدۇيڧ رىكەفتنامەيا جىنۆسايدى ب جىنۆسايد دەيتە ھژمارتن، چونكى ئەق جورى سەپەدەريان ۋەل ئەندامىن وى گرۇپى دكەت ب دروستى نەشېن كارووبارىن خۇ يىن رۇژانە ب سىرۇشتى بېرقەبەن.

يا رون و ئاشكەرايە رىكەفتنامەيا قەدەغەكرنا جىنۆسايدا و سزادانا تاۋانباران ب روۋنى شىرۇقەكرن نەداينە سەر چەۋانیا زىان گەھاندنا لەشى و دەرۋونى يا مەترسىدار، بۇ وىنە د بېرگا (۲) يا بەندى (۲) يا رىكەفتنامەيى ئامازە ب دەست دېرژى كۆ بىتە ئەگەرئ برىنداركرن يان ئەشكەنجهدان و نەخۇشيان، دوو دلى، بېھىقى و تىكچوۋونا ھىز و بىران، دچنە خانەيا ئازاردانا لەشى دا. زىان گەھاندن و ئازاردانا لەشى و ھىزروبيران ژبلى ئەۋا درىكەفتنامەيا قەدەغەكرنا جىنۆسايدى ھاقى ب دوۋەم شىۋازى جىنۆسايدى دەيتە ھژمارتن، بن پىكرنا چەندىن راگەھاندنا و رىكەفتنامەيىن نىقەدەۋەلەتى يە و ياسايى نە ۋەك:

بەياننامەيا راگەھاندنا مافىن مرۇقى يا ساللا ۱۹۴۸ و دەندى (۵) دا ھاتىيە «نابىت چوۋ كەس بەينە سزادان، ب شىۋەيەك ھۇڧ و درندە بەينە سزادان، سەپەدەريىن تۇند و تىژ و دوىرى ژ ھەستى مرۇقاىەتى دگەل مرۇقى بەينە ئەنجام دان».

رىكەفتنامەيا مافىن سىياسى و شارستانى يا ساللا ۱۹۶۶، ل بەندى (۷) يىن وئ دا ھاتىيە «نابىت چوۋ كەس بەينە ئەشكەنجهدان، سڧكى پى بەيتەكرن، سزايىن دوىر ژ پەرنسىپىن مرۇقاىەت و ھۇقانە ل سەر بەينە سەپاندن، ب تايىيەقى نابىت تاقىكرنن زانستى و پزىشكى بى رازەمەندىيا چوۋ كەسان ل سەر بەينە ئەنجام دان».

رىكەفتنامەيا دژى ئەشكەنجهدان و سەپەدەريىن نەمرۇقانە و شەرمزاريى يا ساللا ۱۹۸۴ يە و دېرگەيا (۲) يا بەندى (۲) يا قى رىكەفتنامى دا ھاتىيە «نابىت دەۋلەت ھندەك پىشھاتىن تايىت بخۇقە ۋەك نەسەقامگىريى سىياسى يا ناڧخۇ، شەر و ھەر جورە پىشھاتەك سىياسى بكەت بەھانە و بەلگە بۇ بكارئىنانا ئەشكەنجهدانى».

ل بېرگا (۳) دا ئامازە بەندى ھاتىيە دان نابىت فەرمانىن بەرپرسىن خودان دەستەلات بىنە بەلگە و بەھانە بۇ بكارئىنا ئەشكەنجهدانى(حسېن، ۲۰۱۷، ۳۵-۳۶).

لدۇيڧ بەندى دوۋى بېرگا دوۋى يا رىكەفتنامەيا قەدەغەكرنا جىنۆسايدى دىشان دايە جىنۆسايد ب شىۋازەكى نەپاستەۋخۇ ب سەپاندنا ئازارەكا زۇر يا لەشى، مرۇڧ نەشېت خۇ لېەر ئازارا وئ بگىرىت و ب شىۋەيەكى

نەراستەوخۇ ھېرىت، ھەزى يە بېژىن ئەشكەنچەدانا جەستەيى ئىك ژ ستراتىيىن نەگوھورى يىن پۇرۇما بەس بوون(ھىس، ۲۰۱۷، ۳۷).

لېڧىر دىشېن ئامازى ھەندى بەدىن ئەف جۇر جىنۇسايىد بۇ ترساندن و ژنافرنا تاكىن گرۇپە كى مۇفان دەيتە ئەنجام دان و دەستەلاتداران دىت بىق رىكى ترس لىدەف وى گرۇپى پەيدا بىكەت و بېژىت پىدقپىيە ھىن ب سىياسەت و ئايدلۇژىيا من رازىيىن، بەرۇفاژى ھىن دى ب تۇندترىن شىۋە ھىنە ئەشكەنچەدان و ژنافرنا. تەۋەرى دوۋى: جىنۇسايدا بايلۇژى

دروستكرنا ئاستەنگان لېر گرۇپە كى مۇفان ژبۇ پىشكەفتن و زىدەبوونى ۋەك قەدەغەكرنا زارۇكبوون و زىدەبوونى، ژ ئىك جوداكرنا زەلام و ئافرەتان، دابەشكرن و ژ ئىكشەكرنا ئەندامىن خىزانى بۇ ماۋەيە كى دېژ، ھەروەسا نەزۇككرن و خەساندنا زەلامان و ژبەربنا زارۇكان، تىكدانا ئاسايى يا زىدەبوونا مۇفان و ھىلانا بىنى يا زەگەزان(بارزانى، ۲۰۱۶، ۳۲؛ عبدالعزىز، ۲۰۰۵، ۲۳)، واتە ئەنجامدەرىن قى جۇر جىنۇسايىد ئاستەنگان دىخىنە بەر زىدەبوون و ۋەراركرنا نەتەۋەيە كى يان گرۇپە كى مۇفان، ئارمانجا سەرەكى ژنافرنا و نەھىلانا جىلى پاشەرۇژى يى ۋى مللەتى يان رەگەزى يە. ئەف جۇر ھىرشى و ژنافرنا ب دژى بارزانىان ل تەباخا ۱۹۸۳ ژلايى حكومەتە عىراقى فە ھاتبو ئەنجامدان، دىق كىرارى دا ھىزىن حكومەتە عىراقى رابىوون ب جوداكرنا زەلامان و ھەمى ل كۈمەلگەھىن زۇرەملى ل قۇشتەپە، ھەرىرو بەكرى ئاكنجىكربوون ژماران وان دگەھشتە ۸۰۰۰ ھزار كەسان. ھەروەسا حكومەتە عىراقى ئەف جۇر ھىرشى ب دژى كوردان ل ئەنزالا ۱۹۸۸ دژى نەتەۋەيە كورد ئەنجام دابو، ب بىرارا حكومەتە ھىزىن عىراقى رابىوون ب جوداكرنا زەلامان ژ ئافرەتان ھەروەسا دوىركرنا زارۇكان ژ دەيك و بابان و پىشتى ھىنگى ژ دەيكىن وان(دزەيى، ۲۰۰۱، ۴۴-۴۵).

لژىر رووناھىيا ئەف ل سەرى ھاتىيە روونكرن دىار دىت جىنۇسايدا بايلۇژى دەيتە بكارىنىان ژبۇ دروستكرنا ئاستەنگان دىكا پىشكەفتن و زىدەبوون، ھەروەسا لژىر مەبەست و بەھانەن جۇرۇجۇرۋە دەيتە ئەنجام دان، بۇ مۇونە، ل سەردەمى شەرى دوۋى يى جىھانى (۱۹۳۹-۱۹۴۵) لژىر درویشمى پاراستن و پىرۇژىيا تۇخمى ئارى، جىنۇسايدا بايلۇژى ب دژى جۈمى و قەرەجان ئەنجام دابو، ئارمانجا ۋى ژفى كىرارى ژنافرنا تۇخمى جۈھىيان بو، چونكى نازىيا ۋەسا ھزر كىرۋو جۈھىيان خىانەت ل ئەلمانىا كىرۋو و سىخۇرى ب دژى ئەلمانىان بۇ ھەقەيىمانان كىر بو. ھەروەسا ل سالىن ۱۹۹۲-۱۹۹۵ ھىزىن سىرىيان ل (ھىزەگۇڧىنىيا) و ھەپىما (كۇسۇڧۇ) ئەف جۇر قىركىن ئەنجام دابو، دەست دىژى كىر بوو سەر ئەفرەتان و زۇرىلىكر بوو دا زۇركىن سىرى بىننە دونىايى(Hoare، ۲۰۱۴، ۵۱۶; Sells، ۱۹۹۶). ھەروەسا لىدەمى ئەنجامدانا ھەۋىن ئەنزالان بدژى كوردان حكومەتە عىراقى ئەف جۇر جىنۇسايىد پەيرەۋىركىر، رابىو ب گرتنا دانەمەر، زارۇك، گەنجان و ژ دوىركرنا دەيكان ژ زارۇكان و دابەشكرنا ئافرەتىن كورد ل سەر ۋەلاتىن عەرەبى. بىكورتى دىشېن بېژىن جىنۇسايدا بايلۇژى واتە نەھىلانا ۋەراركرن و پىشكەچوونا نەتەۋە و رەگەزەكى دىاركىرى ب ھەر شىۋازەكى يە(دزەيى، ۲۰۰۱، ۴۵). ئەف جۇر جىنۇسايىد دېرگەيا (۴) يا بەندى (۲) يا رىكەفتنامەيا جىنۇسايىد ئامازە پىھاتىيە دان و ب چۈارەمىن جۇر جىنۇسايىد دەيتە دانان، ب پاما راۋەستاندنا زۇربوون و ژدايكبوونى دناف ئەندامىن گرۇپە كى ئامانجىرى دا، ئارمانجا سەرەكى ژى كىمكرنا ژمارا ۋى گرۇپى يە، دىشېن دايە ئەف جۇرە ب خەساندنا نىرىنەيان و ژ كارىخستنا ئەندامى زاۋزى يى مىنى نە(ھىس، ۲۰۱۷، ۴۰).

رىكرتن دىكا زۇربوونا زاۋزى يان سىنۇرداكرنا زارۇكبوونى دناف گرۇپى ھاتىيە ئارمانجىكرن، ژبەربنا زاۋرك،

نەزۆکیکردن، جوداکردن نێرینه ئێن پێگههشتی ژ مێنه یین پێگههشتی، قهدهغه کرنا پێکئینانا خێزانێ (حسین، ۲۰۱۷، ۴۰). لڤوێف بووجوونا قه کۆلهری ئارمانجا سه رهکی ژ قی جوړی جینۆسایدی ژنافرین یان لاوازکرنا گروپه کێ مرۆفایه، پتریا جوجارن دهسته لاتدار قی جوړی جینۆسایدی ب دژی گروپی بکار دئینت یی دناف دهوله ته کێ دا داخوازا مافین خو ب شیوهیه که یه کسان دکهن، وهک نموونه کورد دناف دهوله تین پۆژهه لاتا نافین ب تایبه قی ل ئیران. تۆرکیا، عێراق و سووریا داخوازا مافین خو ب شیوهیه که یه کسان و دیموکراسی دکهن، بهروفاژی داخوازیین وان حکومه تین قان وهلاتان بهردهوام په نابرییه بهر بکارئینانا ژنافرنا کوردان بریک ژ ئیک جوداکردن نیر و میان، ب تایبه قی حکومه تا عێراقی ل سهردهمی ئه نفالان ئه ف سیاسه ته ب دژی کوردان پهیره و دکر.

تهوه ری سی: جینۆساید ژنافرنا کهلتوری نه تهوه یی

قهدهغه کرنا زمانی، رهوشه نبیری، نه هیلان و ژنافرنا میژوو، په یوه نندیین کومه لایه قی، کهلتوری نه تهوه یی، ههستی ئیکگرتن، ئایینی و شارستانی یی کومه لا هندهک مرۆفین دیارکری، ههروه سا رووخاندنا جهین دیروکی، ژنافرنا ئه ده ب، هۆنه ر، دابوونه ریت، کهله پۆر، پاگوه است و برنا زارۆکان بۆ ناف کومه لگه ههک جیاواز و نه نیاس، ئه رد، کهش و ههوایه کێ جیاواز ژلایین زمان، دیروک، دابوونه ریت و ژینگه و شوینه واریین جودا، ئه ف چهنده دبیته ئه گه ری هندی زمانی دهیک یی ب ناسنامه یی نه تهوه یی دهیته هژمارتن بهیته ژنافرین، میشکی وان ب کهلتور، رهوشه نبیری و میژوو یا وی کومه لگه ها لیهاتینه ئاکنجیکرن بهیته گریدان و ل سه ر قی بنه مایی پهروه رده بکه ن، ب رهوش و دابوونه ریت، ئایین و بیروباوه ریین وی کومه لگه هی پهروه رده بکه ت (بارزانی، ۲۰۱۶، ۳۲؛ عبدالعزیز، ۲۰۰۵، ۲۳).

ئارمانجا سه رهکی ژ قی جوړی جینۆسایدی نه هیلانا تایبه ته نندیین نه تهوه یی و نه هیلانا ئیکگرتن هه فبه ش دناقه را خه لکی دا. ههروه سا رووخاندنا شوینه واریین کهفن وهک رووخاندنا هیما، پهیکه ر، شکه ف، تهخ، بازار، مزگه ف، که نیسه، کانی و هه می شوینه واریین پاشماووه یین کهفن و به رهه می ده ستین وی خه لکی، ئه ف هیما یین نیاسینا وی دهقه ری و نشانین ئیکگرتن دیروکی وی جفاکی نه، ههروه سا کهلتور لایه نی روحی و مه عنه وی بخو فه دگریت، چونکی رهوش و بیروباوه ر و ئایینی بخو فه دگریت، ئه ف جوړه جینۆساید ب پرتهیه کا زور دناف جیهانی دا و ب تایبه قی ل پۆژهه لاتا نافین ب دژی کوردان هاتیه پهیره و کورن وهک سه پاندنا زمانی عه ره بی، فارسی و تۆرکی ل سه ر دهقه ری کوردنشین و بزاقین زور ژلای قان دهوله تانقه بۆ ژنافرنا ناسنامه و زمانی کوردی هاتینه ئه نجام دان (دهزی، ۲۰۰۱، ۴۴). لڤوێف به لگه نامه یه ک هه والگێریا ئه مریکا پشتی ژنافچوونا شۆره شا ئه یلۆلی ل ئادارا سالا ۱۹۷۵، حکومه تا عێراقی راسته وخو بهرنامی خواندنا قۆتابخانه یان ل کوردستانی کربو بۆ زمانی عه ره بی و نافین عه ره بی دانابوو سه ر حویندنگه هان و ناف باژیری کوردی ژلایین رژیمی ئیران، عێراق، تۆرکیا و سووریا قه هاتنه گه ورین، ژ ده رئه نجامی قی سیاسه تی ل تیرمه ها ۱۹۷۵ پتر ژ ۳۰۰۰ هزار کوردان ئاوه رایی ئیرانی بوون (March ۱۹۷۵ ۲۳, ۱۲۳۲Z, ۰۷۵V-DV۵۰۱۰۱).

ههروه سا ئه و په رتوو و ژیدهر ل قۆتابخانه و ده زگه هیین فیرکرنی قهدهغه کرن یین تیدا به حسێ ره گه زی کورد و پۆلی کوردان یی شارستانی دکهن. لجهی وان بهرنامی خواندنا فارسی، تۆرکی، عه ره بی دانابوون، ئارمانجا سه رهکی یا وان ئه و بۆ جیلی پاشه روژی یی کوردان دیروک و کهلتوری خو ژبیر بکه ت و لڤوێف ئایدۆلۆژیا وان بهینه پهروه رده کرن، ههروه سا حکومه تین ئیران، سووریا، تۆرکیا و عێراق بقی چهندی ژی نهراوه ستیان رابوون ب رووخاندنا گوندین کوردان و قه گوهاستنا کوردان بۆ باژیر و جهین کونترۆل وان ل سه ر زال، ئه ف چهنده بۆ

ئەگەر ئۇ ئافچوونا ئۆيدەرىن زۆر زەنگىن يىن نەتەۋەيى، چونكى دابوونەرىت، كەلتۇرى جفاكى، فلکور، ئەدەب ب ھەمى رەنگان نەھاتبوو نقيسين ھەروەسا پەيوەندىين جفاكى ھاتنە ئنافىرن، ھەروەسا ب ھزارا مزگەفت، تەكيا و جھين ئايىنى ھاتنە ئنافىرن و دىرۇكا گەلەك ژ وان زۇرا كەفن بوون(گول، ۲۰۰۵، ۲۲).

ئەف جۇرى جىنۇسايىد دېرگەيا (۳) يا بەندى (۲) ژ رىكەفتنامەيا جىنۇسايىد ئامازە پىھاتىە دان و ب جۇرى سىي يى ئەنجامدانا جىنۇسايىد ھاتىە سالۇختە دان، ئىسختا ئەندامىن گرۇپەكى، رەگەز، نەژاد و ئايىنى دناف كاودانەكى سەخت و ئالۇز دا ب مەبەستا ئنافىرنا بەشەكى يان ھەمىن(حسىن، ۲۰۱۷، ۴۸). لدويف ھزروبىرىن فەكۆلەرى ئەف جۇرى جىنۇسايىد ھەر ژ فەگوھاستنا زۆرە مى يا ئەندامىن گرۇپى ژ ناف مال و ئەردى وان بۇ دەقەرەك سەخت و دوير ژ پىشھات و ئۆيدەرىن ژيانى، پەنابەركىن، برسكىرنا ئەندامىن گرۇپى، ئنافىرنا ئۆيدەرىن ژيانى يىن پۇژانە سۇتتا رەزۇ و بىستان، تالانكرنا مال، داھات، گيانەۋەر و دەغل و دانى، بقى چەندى ئەندامىن گرۇپى دناف ژيانەك سەخت و دژۇردا دژىن و دىتە ئەگەرئ رويدانا كارەسات و جىنۇسايىد و ئنافىرنا بەشەك يان ھەمى نەتەۋەيى ھاتىە ئامانجىكرن. ژلايەكى دىقە ئەو ھكومەتا دەستھەلاتى دكەت دقەت كەلتۇرى رەگەزى خۇ (نەتەۋەيى خۇ) ل سەر وى نەتەۋەيى ب سەپىنت يى ب دژى دەستھەلاتا وى رادىيت، بۇ وىنە ھكومەتەن عىراق، ئىران و تۇركيا بەردەوام ئەف جۇرى جىنۇسايىد بدژى كوردان بكارئينايە و قيايە كەلتۇرىن خۇ ل سەر كوردان ب سەپىنن.

تەۋەرى چوارى: جىنۇسايىد ئابۇرى

دشيان دايە ئەفى جۇرى ب رەنگەكى دى واتە (رووخاندنا ئابۇرى) بناف بكەين، ژبەركۆ ئەف جۇرى جىنۇسايىد گىنگىرىن كەرتى ژيارى بخۇفە دگىرت و دىتە ئەگەرئ ويرانكرنا سامان، سروشت، بەرھەمىن دەفەران، تالانكرن و ئنافىرنا مال و بەرھەمىن خەلكى يە، ھەروەسا ژ كەل و پەلەن مالى، پەنچەر تا پەز و بزان و پىدقەين ژيانى، ھەروەسا دورپىچا ئابۇر ب مەبەستا برسكىرنا خەلكى، ئەف چەندە ھەمى دبنە ئەگەرئ ئنافىرنا مروقى، ژبلى ھندى رىژا مرنى ژبەرنەبوونا خوارنا پىدقى، پىدقەين نوژدارى و زىدەبوونا نەخۇشيان. ھەروەسا دىتە ئەگەرئ كوچكرنا بەردەوام و دىتە ئەگەرئ فالابوونا جھى دىرىن و پەسەن خەلكى، ئەف چەندە گەلەك جاران دىتە ئەگەرئ بى باكرن، ژ دەست دانا دابوونەرىتەن كۆمەلايەتى و ئنافىرنا كەلەپۇرى نەتەۋەيى، ھەروەسا بكارئينانا چەكى كىمايى و گازا ژەراوى ئەف چەندە جىنۇسايىد دىختە دناف مروف و ھەمى گيانەۋەران دا، ئەف جۇرى جىنۇسايىد دىتە ئەگەرئ ئافچوونا ئابۇرى، ويرانكرنا دەفەرىن ئابۇرى و رووخاندنا كەرتى ئابۇرى، ئەف چەندە دىتە ئەگەرئ رويدانا تاوانا ئىكۇسايىد (Ecocide) واتە ويرانكرنا ئابۇرى. دەرنەنجامىن وى ب جىنۇسايىد گشتى دەيتە سالۇختە دان، چونكى ژفەرىژا ئەفى چەندى ژىنگە دەيتە ئنافىرن، لدويف ياساين ئىقەدەولەتى ب تاوانەك ئىقەدەولەتى يا سەربەخۇ ھاتىە دياركرن و ياساين ئىقەدەولەتى بايەخەك زۆر گىنگى پىدايە(گول، ۲۰۰۷، ۲۰-۲۱؛ بارزانى، ۲۰۱۶، ۳۲؛ عبدالعزيز، ۲۰۰۵، ۲۳).

برسىكرن و ويرانكرنا ئۆيدەرىن ژيانا ھەر گرۇپەك مروشان دىتە ئەگەرئ ئافچوون، سەپادنا دورپىچا ئابۇرى، رىگرتنا بەرھەمىنانا خوارنى، ئەنجامەك ترسناك بۇ سەر ژيانا خەلكى ھەيە. ئەف چەندە د بەندى (۱۴) يى رىكەفتنامەيا (جنىف) يا ساللا ۱۹۴۴ ھاتىە قەدەغەكرن(محەممەد، ۲۰۱۲، ۲۲) چونكى جىنۇسايىد كرنا ئابۇرى دىتە ئەگەرئ كوشتنا گيانى ئابۇرى يى نەتەۋەيى، ژ ئەنجامى ئەفى چەندى برسكىرنا و فەگوھاستنا ۋەلاق دەيتە

پېش، لەۋرا ھىندەك شارەزا ب (ۋېرانكرنا ئابۇرى) دەنە نىاسىن، چونكى دىتە ئەگەرئ ۋېرانكرنا سامان و پېدقېين ژيانى و سەپاندنا ئابۇرى، ئەف چەندە دىتە فاكترەئ راستەوخۇ يى ژناڧرنا نەتەۋەيى، ھەرۋەسا خەلك دەيتە پالداڭ جەيىن باب و باپىرىن خۇ بھېلن، ژئەنجامى ئەف چەندى دابوونەرېتېن جفاكى، كەلتورى دەيتە ژ دەست دان، بقى چەندى خەلك دناڧخۇدا توۋشى بى ھېقى و ترسى دىن و بەردەۋان تاۋانبارىن شەرى يىن لېر چاف و ھزرىن وان(دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۸؛ گول، ۲۰۰۵، ۲۴-۲۵).

دناڧبەرا سالىن ۱۹۳۲-۱۹۳۳ئ، سىياسەتمەدار و سەركردى پۇسى (جۇزىف ستالىن ۱۹۵۳-Joseph Stalin ۱۸۷۸) پلانەك ژبۇ برىكرنا خەلكى ئۆكرانیا داناۋو، ئەف پلانى نەبتى پەيۋەندى ب ئارىشەيا ئابۇرى فە ھەبوو، ھەرۋەسا پەيۋەندى ب وان گوهورىن ئابۇرى فە ئەۋىن ل ئىكەتيا سۆڧىيەتى دا رويداين ھەبوون، ئارمانجا سەرەكى يا سالتىنى ژناڧرنا خەلكى ئۆكرانیا ئەۋىن داخۋازا سەرەخۇ بوونى دكر بووو، ژفەرېژا ئەف پلانا برىكرنى دا ۷ مىيۇن ئۆكرانى مېوون، ل سالا ۱۹۸۸ لژنەيا رېكخراۋا نەتەۋەين ئىكگرتى بۇ ئۆكرانیا دابو دياركرن ئەۋا ل سالا ۱۹۳۳ ل ئۆكرانیا ھاتىە رويدان جىنۇسايد بوو. Tottle, ۱۹۸۷; Lemkin & IrvinErickson, ۲۰۱۴; Mace, ۲۰۰۴, ۴۰۷, ۴۱۵).

پشتى ژناڧچوونا شۆرەشا ئەيلۇلى ل سالا ۱۹۷۵ ھكۈومەتا عىراقى ئەف جۇرى جىنۇسايدى واتە جىنۇسايدا ئابۇرى پەيرەودكر وتا سالىن ۱۹۸۰ى بەردەۋام بوو دگەل دروپېچا ئابۇر بەردەۋام بەرى چەكى ھېزىن عىراقى ل دەفەرېن ئازادكرى و دەستى پېشمەرگە دابوون، ھەمى پېدقېين ژيارى ل خەلكى قەدەغەكر بوون، دروپېچا ئابۇرى پۆلەكى گرىگ د لاۋازبوون و كىمبوونا چالاكىين ئابۇرى و چاندنى يىن خەلكى كوردستانى دا ھەبوو، چونكى لقى دەمى بربرا پشتا ئابۇرى كوردستانى ب چاندنى دھاتە بەستن، ھكۈومەتا عىراقى ژبۇ بدەستفەئىنانا ئارمانجىن خۇ يىن جىنۇسايدا ئابۇرى چەندىن برىار ۋەك برىارا ژمارە (۲۸/۴۰۰۸) يا ل ۲۰ حوزەيرانا ۱۹۸۷ئ يا ژلايى رېكخراۋا باكۇرى يا پارتا بەعس فە ھاتىە دەركر دەركر بوون دقى برىارى دا ھاتبوو دياركرن» ھاتن و چوون بۇ دەفەرېن قەدەغە، خودانكرنا گىانەۋەران، چاندن و ھەركارەكى بەرھەمئىنانى ل دەفەرې قەدەغەكر بوو، ھەرۋەسا دابۇ دياركرن پېدقېيە دام و دەزگەھىن ھكۈومى ب رژدى ئەف برىارى جېبەجېكەن، بەرۇڧاژى دى ئەۋ بەرامبەرى ياساين بەرپرس بن(دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۸).

ھەژى يە بېزىن جىنۇسايدا ئابۇرى ب چەندىن رىك و ستراتىيان دەيتە ئەنجام دان، دقى بياڧى دا ھكۈومەتا عىراقى ئەف جۇرى جىنۇسايدى بقى رەنگى ب دژى كوردان پەيرەوكر بوو:

سەپاندنا دروپېچا ئابۇرى ل سەر كوردستانى ب گشتى و دەفەرېن دىن كونترۇلا پېشمەرگەڧە ب تايەتى،

مىن كرنا پترىا ئەردىن چاندنى، ب تايەتى لدەفەرېن چىايى(دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۸).

لدويف راپۇرتىن ھكۈومەتا عىراقى ھېزىن عىراقى نىزىكى ۱۴ مىيۇنا مىنا ل كوردستانى چاند دبوون، ۷۶۲ گوند ل خەلكى كوردستانى قەدەغەكر بوون، لەۋرا دى بىنن قۇربانىين مىنان ل كوردستانى ژ ۱۱ ھزار كەسان بۇرى بوو، رېكخراۋا ھوۋشدارىيا مىنان (MAG) (The Mines Advisory Group -MAG, ۱۹۸۹)يا بەرىتانى ئەۋا ل كوردستانى كار بۇ تەقاندن و پارنا مىنان دكر، داپۇرتەك خۇ يا سالا ۱۹۹۱ دا بۇ دياركرن ژمارا كوشتى و برىندارىن مىنان ل كوردستان دگەھشتە (۷۸۳۸) و (۲۰۶۱) ژ وان زارۇك بوون.

سۆتن و برىنا رېژەكا بەرچاف يا دار و بار، زەڧىين چاندنى و ئەرد ب گازى ژەھرە كر بوون.

نەھىلان و خرابكرنا ژىدەرىن ئافى

ئىخستنا فشاران ل سەر جۇتياران داپچن دناڧ ھېزىن سەربازى دا ۋەك سۆپايى مىلى و جاشايەتى ب تايەتى ل

سەردەمىن شەران دا ۋەك شەرى عىراق و ئىرانى ۱۹۸۰-۱۹۸۸ (دەزىي، ۲۰۰۱، ۴۹).

لدۆيىف بوو جونا قەكۇلەرى دىار دىيت ب چەندىن شىۋازان خەلك ھاتىيە جىنۇسايىد كرن و پترىا شىۋازىن جىنۇسايىد ئلايى عىراقى قە ب دژى كوردان ھاتىنە پەيرەۋكرن، بقى چەندى حكوومەتا عىراقى رىژەكا زۇر ژىرخانىا ئابۇرى كوردستانى ژنافىر و ئە ف چەندە بۇ ئەگەرئ ھندى ئىدى ئلايى ئابۇرى قە كوردستان لاوازىيت و خەلكى وئ بۇ ماۋەيەكى درىژ نەشيا پىدقپىن خۇ دابىن بكەن.

تەۋەرى پىنچى: جىنۇسايىدا ياساى

دقى جۇرى جىنۇسايىد دا ياسا دىيتە ئامرازەك بۇ دەستەلاتداران ژبۇ ژنافىرنا مللەتان، چونكى ئەنجوومەنى بىپارا جىنۇسايىد كرنى ددەت ھەر ئەو ئەنجوومەنە يى بىپارا ياسا و گوھورىنا دەستەلات ددەت، دگەل ھندى دا ھەر ئەو ئەنجوومەنە يى سىياسەتا دەۋلەتى و ئاسايشا نەتەۋەيى دروست دكەت، واتە لدۆيىف قى چەندى ياسا چوۋو پۇلى دجىيەجىكرنى دا نابىنت (حەسەن، ۲۰۰۷، ۲۳). لدۆيىف تىگەھشتا ياساين خۇ دەۋلەت سەرەدەرىي دگەل خەلكى دكەت و ددەن دىار كرن ياسا يا ددەستى وان دا و وان چەۋا بقتى دى بكارىنن. دقى چوارچوۋقى دا ل كانوونا ئىكى يا سالا ۱۹۳۷ ھىزىن يابانى باژىرى (ناكىنىگ) كونترول كر وراستەۋخۇ ياساين يابانى ل سەر خەلكى وئ سەپاندن داخوۋا تەسلىمى بوونا خەلكى ب شىۋەيەك راستەۋخۇ كر بوو، لدەمى خەلكى داخوۋاين ھىزىن يابانى جىيەجىكەرنى دەست ب كوشتا خەلكى كر بوو، ئارمانج ژفى چەندى جىيەجىكرنا ياساين يابانى بوو، دئەنجام دا كوشتارەك بناقى (كوشتارا ناكىنگ - رەفاندنا ناكىنگيان ئەنجام دابو (Shudo; ۲۰۰۵, Shen; ۲۰۱۱, ۶۶۸). ل سالىن ۱۹۸۰ ئ دا سەرۋكى بەرى عىراقى عىراقى (صدام حىنى ۱۹۳۶-۲۰۰۳) راگەھاندبوو» ياسا يا ددەستى مەدا و مە چەۋا بقتى دى ۋەسا بكارىنن» (حەسەن، ۲۰۰۷، ۲۳).

لقىرى دىن جىنۇسايىدا ياساى ۋەك ژىدەرەك سەرەكى بۇ ھەمى جۇرىن دى يىن جىنۇسايىد دانىن، لدەمى ياسا ئلايى دەستەلاتانقە دەيتە دارشتن بىتنى بەرژەۋەندى و ئارمانجىن خۇ ددانانە بەرچاڧ و چوۋو جۇرە ياسايەك گونجايى بۇ كىم نەتەۋە و ھەژاران نابىن، ئەف چەندە دىيتە ئەگەرئ ھندى لدۆيىف ھەز، ئارمانج و ئارەزۇيىن خۇ وان ياساين بكارىنن، ژبەر ھندى ل سالا ۱۹۷۰ حكوومەتا عىراقى جۇرە سىياسەتەك ياساى لدويف دەستۇرى خۇ بۇ جىنۇسايىدكرنا كوردان بكاردئىنا چوۋو دان پىدان ب كورد و كىم نەتەۋەيان نەدكرن، سەرەراى ھندى لقى دەمى بەسسىا د راگەھاندئىن خۇ د دا دىاركرن عىراق دەۋلەتەك دىموكراسى يا مللى يە و خودان سەرەۋەرى يە، ئارمانجا وئ دەۋلەتەك عەرەبى يا ئىكگرتى و دەۋلەتەك سۆشالىستى يە. ھەرەسا بەردەۋام ددا دىاركرن كورد و عەرەب پىكھاتىن سەرەكى يىن عىراقى نە، دگەل ھندىدا چوۋو جارار مافىن كوردان بەرچاڧ نەدكرن، بەردەۋام داكوكى لھندى دكر عىراق بەشەك ژ نەتەۋەيى عەرەب واتە كورد و كىم نەتەۋەيىن دى بەشەكن ژ نەتەۋەيى عەرەب. ژبەر ھندى بەردەۋام عىراقى بنەماين رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى و مافىن مرققى بن پىدكرن (دەزىي، ۲۰۰۱، ۵۰).

ئەف جۇرى تاۋانى لدۆيىف برگا ۱ يا بەندى دوۋى يا رىكەفتنامەيا جىنۇسايىد ب ئىكەمىن شىۋازى تاۋانا جىنۇسايىد و مەترسىدارترىن جۇر دەيتە ھژمارتن. چونكى راستەۋخۇ مافى مرققى دەيتە بىپىكرن، مافى ژيانى د بەندى (۳) يا راگەھاندنا مافى مرققى و بەندى (۶) يى رىكەفتنامەيا مافىن سىياسى و شارستانى بۇ ھەمى مرققان پاراستىيە. بى ھەبوونا چوۋو جۇرە جوداھىيەك نەتەۋەيى، نەژادى، پەگەزى، ئايىنى، رىبازا ئايىنى،

كۆمەلەيەت، رەۋشەنپىرى و سىياسى(حسین، ۲۰۱۷، ۴۷).

لدويف ھىزىرىيىن قەكۆلەرى كوشىتىن ئەندامىن گروپەكى ب ھەر شىۋازەكى ياساىي بېيىتە ئەنجام دان، كوشىتىن راستەۋخۇ، سىدارەدان، گۆلەبارانكرن بكارىنانا بۆمىن ئۆتۈنۈمى، بكارىنانا چەكى ژەھراۋى، قۇتان، كارەب دان....ھىتەر، لىقيرى چوۋو جوداھى دىنابەرە تاۋانا دا نىنە، ئەگەر تاۋان ب دژى گروپەكى چ ھەمى زەلام يان ژن، زارۋك، دانەمەر پىكفە بېيىتە ئەنجام دان، ئەگەر تاۋان ھەمى گروپى يان بەشەكى بگىرىت لدويف بىنەمايى ناگىرىت، يا گىرىگ ئارمانچ و بەھانەين ئانجامدانا وى تاۋانى نە. چونكى ئارمانجا تاۋانبارى يا سەرەكى ژنابىرنا ھەمى يان بەشەك ژ گروپەك نەتەۋەيى، پەگەزى، ئايىنى و نەژادى يە.

تەۋەرى شەش : جىنۇسايدا ئايىنى

ئايىنى پۆلەكى گىرىگ د دىپاراستى و بېيىز بوۋا دەستەلاتان دا ھەبوۋىە، لەۋرا دەستەلاتدارن بەردەۋام پەنابىرە بەر بكارىنانا ئايىنى بۇ ترساندانا خەلكى و راکىشانا ھەستى خەلكى بۇ دەستەلاتا خۇ، پىتيا جاران دەستەلاتداران خۇ ب (نۆيىنەرىن خۇدەي) دايىنە دىاركرن، ئەف ھىزىر پىتر ل سەردەمىن ناپىن دا ل ئەۋرۇپا و جىھانى بەلاقبۇو، ھەروەسا دەستەلاتداران ۋەسا دابوۋ دىاركرن، ھەر كەسەكى لدويف پىرەنسىپ و ياساين وان نەچىت ئەۋ گونەكارە، چونكى خۇدەي ئەف فەرەمانە يىن بۇ وان فرىكرىن و پىدقۇيە لسەر خەلكى جى بەجىكەن(Kiernan, ۲۰۰۸; Shen, ۲۰۱۱, ۶۶۱).

بشى چەندى ترس لدەف خەلكى پەيدا دبوۋ و نەچار دبوۋ لدويف وان ياساين بچىن يىن دەستەلاتدار و كەنىسەيان بچىن، ئەگەر لدويف نەچوۋبان بىناقى ئايىنى ب تۇندى سىزادان، ھەردەمى ئايىنى پۆلەكى گىرىگ دژيانا نەتەۋەيى دا گىرا، ھىزا كەنىسى ژ گەلەك لايىنقە دەھاتە سانسۇركىن و سىنۇرداركرن، ئايىن ب شىۋەيەك بەردەۋام بوۋىە ئالاقەك سىياسى بۇ پاراستىن دەستەلاتا خۇ. لدەمى ل سالا ۶۱۲ پ.ز بابلىيان كۆمكۆزىيەك ب دژى ئاشۇرىيان ئەنجام دابوۋ، ژفەرىژا ئەفى چەندى باژىرى موۋسل ب تەمامى وىرانكر بوۋ، پىشتى ۲۰۰ سالان سەركرىيۇنانى (زەينەفۇن ۴۲۷-۳۳۵ پ.ز) دىناق فى باژىرى دا دەرەبازبوۋ باۋەرنەكرىبوۋ پۆژەك ژ پۆژان ئەف باژىرە ئاقا بوۋ. دىھەمان دەم دا، ل سالا ۵۸۶ پ.ز پاشايى بابلىيان پاشايەتيا ئىسرائىلىيان ل فىلىستىن ژنابىر، ژمارەك گىرىن و پاشى بەرەف باژىرى (ئۆر) رەۋانەكر بوۋ(دزەيى، ۲۰۰۱، ۵۳؛ سۆرمى، ۲۰۰۶، ۳۲).

ل سەردەمى مەغولى و ئوسمانىا پىتر جىنۇسايدا ئايىنى ھاتىە بكارىنانا، گەلەك جاران فەتۋىيىن ئايىنى ژلايى دەۋلەتا ئوسمانى ب دژى مەزھەبىن دى يىن دىناق دەۋلەتا ئوسمانى دا ھاتىبوۋ دان، ب تايىەت ب دژى ئىزدىيان، ژ فەرىژا ئەفى چەندىن ب ھىزاران ئىزدى ھاتىبوۋ كوشىتىن و ژنابىر، و ھەر دوۋ دەۋلەتان رىژەيەكا دىارا مىللەت و گروپىن نەتەۋەيى ژنابىرىنە و ل سالا ۱۸۹۸ ھىزىن ئەمىرىكا چوۋىنە دىناق فىلىپىن دا ل باشۇرى رۆژھەلاتى ئاسىيا، لفى دەمى دا نۆيىنەرى ئەمىرىكا راکەھاندبوۋ» خۇدەي فەرمانا ل ئەمىرىكا كرى فىلىپىن ب ئەمىرىكا قە گىرىدەت و ئەم يىن ھاتىن ئەفى فەرمانى جىبەجىكەن»، ل ژىر فى درویشمى ھىزىن ئەمىرىكا كەفتە دىناق فىلىپىن دا و ۋەك وان فىا سەردەۋەرى دگەل كر بوۋ(Tyrrell, ۲۰۰۸, ۵۳۹).

ژلايەكى دىقە ل باژىرى (لۆكسمبۇرگ) زارۋكىن دسەر ژىيى ۱۸ سالىن دا بىرىكا ياساين ئايىنى دەھاتنە پاراستىن، ئەگەر فىابا ئايدۆلۆژىيا خۇ يا ئايىنى ب گوھورن ژىو ئەندامبوۋا دىركخراۋىن گەنجىن نازى دا، ژلايەكى دىقە د دەۋلەتا سەربەخۇيا (كرواتىا) دا كەنىسەك ئارسۇدۆكى لژىر دەستەلاتداريا ئەلمانىاقە بۇ سىريان ھاتىبوۋ دروستكرن، ئارمانجا سەرەكى ژفى چەندى ژنابىرنا ھىز و پەيوەندىن بەتريكان ل بلىگىرە بوۋ،

پۆلى چەند كەسايەتپن ئايىنى و سەربازى دىق كوشتارى دا ديارە سادق خالخالى دنامەيەكى دا بۇ خومەيىنى بخۇ دايە دياركن» روودانا دلتهزينا گوندى قارنى دلى ھەمى مروقان دسۆژيت، مەلا محمود مستوورزادە ب قۇرائنانى چوو بۇ پيشوازييا خەلكى، دارودەستەكىن مەعبودى و سەرگورد نەجەفى، عەزىز قادرى و مەلا ھەسەنى (٦٥) كەس گرتبوو ب شيۆەيەك درندە كوشتن، ئەگەر ئىمام لدۆر قى كارى چەرگ ھەژين نەپرسيت ، پىدفييە چ دەستھەلات پرسیار بكەت»(نەجارى، ٢٠١٦؛ زەمەند، ٢٠١٦) ، بيگۆمان كوشتارا خەلكى بى تاوانى گوندى قارنى ئيك ژ وان تاوانپن مەزنە بەرامبەرى كوردان ل روژھەلاتى كوردستانى ھاتبە ئەنجام دان

دادگههك دادپهوهراڤه ل بهرچاڤى هه مى جيهانى دادگهها وان بهيته كرن (نه جارى، ٢٠١٦؛ زه مه نده، ٢٠١٦). دهه مان ده م دا، ل سالا ١٩٨٣ هيزين ئيراني ب توندى هيرشى دكه نه سه ر باژيرين «مهاباد»، «سه رده شت» و هه مى ده قهرين ب سه رقه كونترول دكه ن و كۆمكۆزيه ك دى ل مهاباد نه نجام دده ن. دقى كۆمكۆزيى دا ٥٩ كه س سیداره دان (نه جارى، ٢٠١٤). هه روه سا خه لكى گوندين سه وزى، سه رچنار، چۆمى مه جیدخان، ب سه دان مامۆستايين ئايينى، دانعه مر، زاروك، گه نجين كورد ژ كور و كچان هاتنه كوشتن، بيگۆمان ب راسپارددين خومه ينى و لژير درويشمى ئايينى و ژنافرنا كافران ئەف چهنده بو ب دووماهى ئينانا بزاقا نه ته وايه تيا كوردى ل رۆژه لاتى كوردستانى هاتبوو نه نجام دان (ئافا توده ي، ٢٠١٨؛ هه قى، ٢٠١٤).

ژلايه كى ديقه سه رۆكى وى ده مى يى ئيراني (ئه بو هه سه ن به نى سه درى ١٩٣٣-٢٠٢١) فه رمان ل هيزين ئيراني كر بوو و ده فرمانا خو دا دابوو دياركرن «نايت قه ديتاين پۆسته لىن هيزين ئيراني بكه فيت تا ئاژاوه چين كوردستانى ژنافبه ن و ياخيويان نه هيلن» (ANF NEWS، ٢٠١٨).

لدويڤ هزروبيرين قه كۆله رى بكورتى جينۆسايدا ئايينى دچوارچووقى ئايينى دا ده يته بكاريين، نه گه رين قى چهندي دزقريت هندي ژلايه كى ده سه ته لاتداران دقيت بقى كيارا هوڤ شه رعيه تى بدن ده سه ته لاتا خو و خه لكى بو پاراستنا به رژه وه ندين خو بكاريين، ژلايه كى ديقه ده سه ته لاتداران دقيت خه لكى وه سا تيبگه هين هه ر داخوازيه ك ده يته كرن و دپره نسيپين ئايينى دا ئاماژه پينه هاتبيت دان هينگى هه ر كه سه كى ب دژى ده سه ته لاتا وان رادبن تاوانباره و پيدقييه به يته سزادان.

ته وه رى هه قى: جينۆسايدا ره وشتى

جينۆسايدا ره وشتى ملبملى كارتىكرنا ئايينى قه ژبو ژنافرنا گرۆپه كى نه ته وه يى، به لافووك و فلمين بى ره وشتى لسه ر خه لكى ده يته به لافكرن وه ك ل سه ر خه لكى پۆله ندا ژلايى نازيانقه هاتينه سه پاندن، هه روه سا مادين بيھۆشكه ر و مه شرو ب ئه رازبوون و خوارن كيم ببوو، ياسا ل سه ر جوتياران هاتبوو سه پاندان دا كه رستين دروستكرنا مه شرو بى دناڤ زه قيين خو دا به ره هه م بينن، هه روه سا لژير ياسا پۆله ندى خانه ين قوومارى هاتبوون دروستكرن نه بتنى ئه لمانيا مۆله تا به ربه لافبوونا بى ره وشتيان دابوو، به رۆقاژى سزايين ياسا ل سه ر هه مى جوړين بى ره وشتيان كيم كر بوون (Lemkin، ١٩٤٥).

ل سالا ١٩٤٣، دابه شكرا خوارنى ل هه ريمين دبن ده سه ته لاتا ئه لمانيا قه ل سه ر بنه ماين ره گه زى هاتبوو دابه شكرا، بو وينه، ٩٣٪ ژ دهاق بو ئه لمانيان ره سه ن هاتبوو ته خانكرن و ئەف لده مه كى دا ريژ ٢٠٪ بو جوهيان هاتبوو ته خانكرن، ژبه ر هندي ريژه كا ئىكجار زور يا ئيتنكيان ل ئه لمانيا مر بوو (Lemkin، ٢٠٠٥). لدويڤ به لگه نامه يين ئه مريكى پشتى ژنافچوونا شو ره شا ئه يلۆلى ل سالا ١٩٧٥، ژ ده رنه نجامين وان كپيارين توندين بى ره وشتى يين حكومه تا عيراقى ب دژى كوردان ل عيراقى نه نجام داين پتر ژ ١٥٠ هزار كوردان ره قيين به ره ف سنورين ئيراني چوو بوون، ل سه ر سنوران ژى ئه و كه سايه تين حكومه تا عيراقى گرتين يان حكومه تا ئيراني راده ستى هيزين عيراقى كرين، هيزين عيراقى هه ر كپياره ك بى ره وشتى بگه ر ژ ئه شكه جه دان، كوشتن، كپيارين نامۆس ب دژى وان نه نجام دابوو (Box ٦٥، ٠٠٥٨-٧٨-٣٣٠، Iran ٠٠٠، ٢٩٩٠، D.C، ١٩٧٥ October ٦).

لده مى ل سالا ١٩٧٩، خومه ينى برپارا فه توايى ب دژى كوردان ل رۆژه لاتى كوردستانى ده ركى، هيزين ئيراني كپيارين بى ره وشتى به رامبه رى خه لكى نه نجام دابوو و ده ست دريژيكر بوون سه ر ناموسا

ژۇنن كورد (ھەقى، ۲۰۱۴؛ بەھرامى، ۲۰۱۸؛ ھەلا، ۱۳۹۰). ھەروەسا ل سەردەمى ئوپراسىيۇنن ئەنزالان ھىزىن ھكۇمەتتا عىراقى ھەمى جۇرىن بى رەۋشتىيان و دویر ژ پەنسىيىن ياساين نىقەدەۋلەتى سەردەرى دگەل ئافرىتىن كورد كر بوون، ھەروەسا ئافرىتىن كورد ۋەك بەند فرۆتبوون ۋەلاتىن عەرەبى (دزەيى، ۲۰۰۱؛ بارزانى، ۲۰۱۶؛ عبدالعزىز، ۲۰۰۵).

بىكورتى دىشېن بىژىن جىنۇسايدا رەۋشتى بىننى كىرارىن ناموسى بخۇفە ناگىرىت، بەرۇقاژى ھەر كىپارەكا بىتە جەن ئىشاندا ئەندامىن لەشى مۇقى دچىتە چوارچوۋى جىنۇسايدا رەۋشتى دا، ژبەرەندى چەندىن كىرارىن جىنۇسايدا رەۋشتى ب دژى مۇقان ب دىژاھىيا دىرۇكى ھاتىنە ئەنجامدان.

دەرئەنجام

پىشتى فەكۇلىن ل سەر تىگەھىن جىنۇسايدى و جۇرىن ۋى ھاتىە ئەنجام دان، چەند دەرئەنجامىن گىرىك ژى دەرەكەفەتە ۋەك ئەفەن ل خوارى دىاركرى:

ۋەك كىپار جىنۇسايد دگەل پەيدابوونا مۇقان ل سەر ئەردى جىنۇسايد ب دژى مۇقان ھاتىە ئەنجام دان، ئەنجامى ئەفە چەندى چەندىن نەتەۋە ھاتىنە ژنافىرن، دگەل ھندىدا پەيىقۇن جۇراۋجۇر بۇ قان جۇرە كىپاران ھاتىنە نىشان دان و نافدارترىن پەيىف تاۋانا بى ناف بوۋىە، ئەف تىگەھە بەردەۋام ژلايى سىياسەتمەدار و شارەزاينقە ھاتىە بىكارىنان.

گەلەك تىگەھە و پىناسە ژلايى زانا و بىسپۇرىن كىپارىن ژنافىرنا مۇقان ھاتىنە دارشتن و ھەر ئىكى لىدۇىف ژىنگەھا ئەۋ تىدا ژبايى ئەۋ تىگەھە نىقىسىنە و دەربرىن ژ ھىزروبىرىن ۋى/ ۋى لىدۇر ۋى كىپارى كىرنە، لەۋرا تا نۇكە شارەزاينى بىاقى قىركنا مۇقان ل سەر تىگەھە و پىناسەيەك پاستەقىنە لىدۇر جىنۇسايدى ھەف بوۋجون نىن، سەرپەراي ھەمى ل سەر ھەندى كوكن ئارمانجا سەركى يا كىپارىن جىنۇسايدى ژنافىرنا گرۇپەكى مۇقاىيە، ب تايەت ئەۋ گرۇپى ۋەك مەترىس ل سەر دەستەلاتەك دىاركرى دەيتە پىش چاڭ.

زانايان ھەندەك جۇرىن جىنۇسايدى داينە دىاركرىن و داكوكى ل سەر ھەندى كىرى يە ئەف جۇرىن جىنۇسايدى ژ لاى دەستەلاتدارانقە دەيتە ئەنجام دا ب مەبەستە ترساندا خەلكى و پالدىن خەلكى ب ياسا و دەستەلاتىن وان رازىبن، ھەر جۇرەك ژ قان جۇرىن جىنۇسايدى ژلايى دەستەلاتدارىن فە دەيتە ئەنجام دان داكۇ خەلكى ھوشىار بىكەن و نىشان بىدەن ئەگەرى پىگىرىن ياسا و دەستەلاتا وان نەكەن دى ب توندى ھىنە سىزادان و ژنافىرن، چونكى ھەبوونا وان ۋەك مۇق بۇ ۋى دەستەلاتى گىرىك نىنە، بەرۇقاژى بىننى ھەبوونا ۋى ل سەر دەستەلاتى بۇ ۋى گىرىكە.

ھەروەسا رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگىرتى زۇر ياسا و پەيمان ل دۇر رىگىرتن و قەدەغەكرنا جىنۇسايدى مۇركىنە و بەلەككىنە، بەلى ياسا و پەيمانىن ۋى چوۋ گىرىگىيا خۇ نەبوۋىە و رۇلەك بەرچاڭ دىباركرنا ئىمناھىيى و راۋەستاندا جىنۇسايدى دا نەگىرايە، بەرۇقاژى پىر رىك بۇ ھەندەك دەۋلەتان خۇشكرى يە كىپارىن جىنۇسايدى ب دژى مۇقان ئەنجام بىدەت، سەرپەراي ھەندى رىژەكا دىارا ئەنجامدەرىن جىنۇسايدى ئەندام بوون دىپەيمانىن ۋى دا و پەيمانىن ۋى مۇركىر بوون. لىقەرى دىار دىبىت ياسا و پەيمانىن رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگىرتى بىننى بۇ بەرژەۋەندىن ھەندەك دەۋلەتان ھاتىنە رىكخستىن و دارشتن.

زانا و شارەزاينى جىنۇسايدى بىننى داكوكى ل سەر چوار جۇرىن جىنۇسايدى كىرنە و دوو جۇر دى ۋەك جىنۇسايدا

ئایینی و رهوشتی گرنگی پێنه دایه، ئەف هەر دوو جوهره ب تهمامی ژلای زانا و بسپۆرین جینۆسایدی و مافین مروقی شه هاتینه پشت گوهاقین، دگهل هندیدا گهلهک کریارین هوۆ و درنده لژیر پهردین فان هەر دوو بیافان ب دژی مروقان هاتینه نهجام دان، واته ئەو جینۆسایدین بناقی رهوشتی و ئایینی هاتینه نهجام دا زۆر ههستیارت و ترسناکتر بووینه ژ جوړین دی یین جینۆسایدی، چونکی ئەف هەر دوو جوهره ب ههست و کهسایهتیا مروقان شه گریدایه و کارتیکرنهک زۆر خراب دکهن سهر کهسایهتی و ههبوونا مروقی. ئەفه ئیکهمین شه کۆلینه تیدا ئاماژه ب فان هەر دوو جوړان دکهت.

پاشبه ند:

وینهیهک ژ جینۆسایدا کوردان ل پۆژههلاتی کوردستانی

Concepts and types of Genocide: A historical study

KARAN SALIH WAISY

History department, faculty of human sciences, University of Zakho, Kurdistan Region-Iraq

Genocide is one of the most horrible tool that the dictatorial and dangerous authority is used a political tool to terrified also destroy those people who struggled against its power, undoubtedly the main objective of those authorities were destroying those ethnics, which demanded their rights and equality within their authorities. On the other hand, those authorities identified those groups as a threat to their powers and states in the future, they were finding that they were unable to demolish them by military forces. Hence, they were forced to use chemical destruction weapons with the aim of scratching the ethnics and informing them that whenever you would attempt to cross border of their authorities then you would not have a right to life and you would be killed. In the light of that its necessary to search on the concept of Genocide and its types. Cause Genocide would not occur only through killing.

This reach is divided into an introduction, background, seven sections and a conclusion. Its

introduction shows the content of study. Its background attempts to shed lights on the key concepts of Genocide, the first section depicts physical genocide, in its second section this article present the biological genocide, the third section clarifies cultural genocide, furthermore, the fourth section clear up the economic genocide, in its fifth section this study effort to shows bylaw genocide, the sixth section present the religion genocide. Its seven section demonstrates the moral genocide. Its conclusion shows the outcome of this study.

Keywords: Genocide, the United Nation, forbidden of genocide, types of genocide and principles of genocide.

الإبادة الشاملة؛ مفهومها و أنواعها : دراسة التاريخية

كاروان صالح ويسى

مدرس، قسم التاريخ، فاكولتي العلوم الانسانيه، جامعة زاخو، أقليم كوردستان، العراق

ان الإبادة الجماعية أو الدمار الشاملة هي من اشنع الاعمال، تستخدمها الحكومات القمعية و الديكتاتورية كاداة سياسية لإرهاب معارضيها، و لا شك ان هدف تلك السلطة القمعية هي إزاحة ذلك العنصر الذي يطالب بحصته من السلطة و يدعو الى تحقيق العدالة، و عندما لا تستطيع تلك السلطات القضاء على مصدر تهديدها عسكرياً تلجأ الى استخدام اسلحة القتل الشامل لإرهاب معارضيها و افهامهم بانه في وسعة القضاء على نوعهم في حال استمروا على مواقفهم المعارضة أو المعادية تجاه كيانها. و انطلاقاً من هذا المفهوم إرتأينا كتابة دراسة للبحث في الإبادة العرقية بوصفها حالة مختلفة عن القتل الاعتيادي.

تتضمن هذه الدراسة مقدمة و تمهيداً و ستة محاور؛ في التمهيد تشير الدراسة الى أبرز الآراء التي اتفق الباحثون عليها حول مفهوم الإبادة العرقية، و المحور الأول خصص للإشارة الى الإبادة الجسدية، اما المحور الثاني فيلقي الضوء على الإبادة الإحيائية (البايولوجية)، اما المحور الثالث فيشير الى نوع من الإبادة التي تسمى بالإبادة الثقافية، و يتضمن المحور الرابع شرحاً لتفاصيل الإبادة الإقتصادية، و يخوض المحور الخامس في موضوع الإبادة باستخدام القانون، اما المحور السادس فيلقي الضوء على عمليات الإبادة باستخدام الدين و المعتقد و يتضمن المحور السابع خصص للإشارة الى الإبادة الأخلاقية. و خلصت الخاتمة جميع الاستنتاجات التي توصلت اليها الدراسة إليها.

مفاتيح البحث: الإبادة الشاملة، الامم المتحدة، معاهدة منع الإبادة، انواع الإبادة، و اسس الإبادة الشاملة.

ليستا ژێدهران:

بزمانێ كوردی

باسیره، سالار، ۲۰۱۳، جینۆساید له یاسا کانی پێکھراوی نه ته وه یه کگرتوه کان و به نێودهوله قی کردنی (کورد وه ک نمونه)، چاپخانه ی سه نته ری مارگریت: سلیمانی.

حسین، ئاواره، ۲۰۱۷، جینۆسایدی کورد له پوانگه ی یاسای تاوانکاری نێودهوله تییه وه، چ، چاپخانه ی همدی:

محەممەد، زانا فەقی، ۲۰۱۲، جینۆسایدی لە باشوری کوردستان ئەنفالی گەرمیان بە ھوونە تووژینەوھکی (میژوووی - سیاسی) یە لە سەر ئەنفالی گەرمیان، چ، ۱، چاپخانە ی یاد: سلیمانی.

مزویری، ریکاری، ۲۰۱۳، میژوووی جینۆسایدی گەلی کورد کوردانی باشور وەک ھوونە، چ، ۱، چاپخانە ی کارۆ: ھەولیر.

سازمانی خه‌باتی کوردستانی ئێران، ۲۸ گه‌لاوێژی ۱۴۰۰، راگه‌باندراوی سازمانی خه‌بات به‌بۆنه‌ی ۲۸ گه‌لاوێژی یادی

فه‌توای جیهادی خومهینی، به‌سه‌ر ده‌سته‌ی ل سه‌ر سایتی:

YcAKLPBBzIU.#١١٧١٨=https://www.sazmanixebat.com/kurdi/item_detail.php?id

به‌هرامی، عه‌لی، ٢٠١٨، یادی ٢٨ گه‌ولایژ، فتوای ناره‌وای خومه‌ینی دژ به‌ خه‌لکی کوردستان، پۆژنامه‌ی تیکۆشان، به‌ر ده‌سته‌ی ل سه‌ر سایتی:

Yc٩pMPBBzIU.#٩٧٩٧=http://www.tekoshan.net/kurdi/item_detail.php?id

English references

Documents

D7501011232 ,0757-Z.1975. Kurdish refugees, Telegram from the Embassy in Iran to the Department of State, Washington, D.C, 23 March1975.

3300058-78-, Box65, Iran000.1299.1975-. Kurdish refugees' situation, Defense Intelligence Agency Intelligence Appraisal, the Department of State, Washington, D.C, 6October1975.

Articles and Books

Ahmad, M., 2014. From Blueprint to Genocide? An Analysis of Iraq's Sequenced Crimes of Genocide Committed against the Kurds of Iraq. Unpublished PhD Dissertation, the University of Exeter.

Bartunek, I., 2018. "A Crime without a Name": In Search of Justice for Genocide Victims.

Brunborg, H., Lyngstad, T.H. and Urdal, H., 2003. Accounting for genocide: How many were killed in Srebrenica? European Journal of Population/Revue européenne de démographie, 19(3), pp.229248-.

Cooper, J., 2008. Raphael Lemkin and the struggle for the genocide convention (p. 73). New York: Palgrave Macmillan.

Fein, H., 1993. Genocide: A sociological perspective.

Gasparyan, S.K., Paronyan, S.H., Muradjan, G.H. and Chubaryan, A.E., 2016. Raphael Lemkin's Draft Convention on Genocide and the 1948 UN Convention: A Comparative Discourse Study. Yerevan State University Press.

Herf, J., 2008. The Jewish enemy: Nazi propaganda during World War II and the holocaust. Harvard University Press.

Huttenbach, H.R., 2004. Defining genocide. Teaching about genocide: Issues, approaches, and resources, pp.7593-.

Irvin-Erickson, D., 2016. Raphael Lemkin and the concept of genocide. University of Pennsylvania Press.

Kiernan, B., 2008. Blood and soil: A world history of genocide and extermination from Sparta to

Darfur. Yale University Press.

Lemkin, R. and Irvin-Erickson, D., 2014. Soviet genocide in the Ukraine. Kashtan Press.

Lemkin, R., 2005. Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress. The Lawbook Exchange, Ltd..

Lemkin, Raphael, 1946A, Genocide, American Scholar, 15(2), available at : <http://www.preventgenocide.org/lemkin/americanscholar1946.htm>

Lemkin, Raphael, 1946B, the Crime of Genocide, American Scholar, 15(2). Available at: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/americanscholar1946.htm>

Levene, M., 2000. Why is the twentieth century the century of genocide? Journal of World History, pp.305336-.

Mace, J.E., 2004. Is the Ukrainian Genocide a Myth?. Is the Ukrainian Genocide a Myth?, pp.407415-.

Schabas, W.A, 2000. Genocide in international law: the crimes of crimes. Cambridge University Press.

Schabas, W.A., 2009. Retroactive application of the Genocide Convention. U. St. Thomas JL & Pub. Pol'y, 4, p.36.

Schaller, D.J. and Zimmerer, J. eds., 2013. The origins of genocide: Raphael Lemkin as a historian of mass violence. Routledge.

Shelton, D.L., 2005. Encyclopedia of genocide and crimes against humanity. Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity, Dinah L. Shelton, ed, pp.201331-.

Shen, Q., 2011, November. Revisiting the Wound of a Nation: The "Good Nazi" John Rabe and the Nanking Massacre. In Seminar: A Journal of Germanic Studies (Vol. 47, No. 5, pp. 661680-). University of Toronto Press Incorporated.

Shudo, H., 2005. The Nanking Massacre: Fact Versus Fiction. A Historian's Quest for the Truth. Sekai Shuppan, Inc., Tokyo.

Stone, D., 2004. Genocide as transgression. European Journal of Social Theory, 7(1), pp.4565-.

The MAG, 1989, Mines Advisory Group, available at: <https://www.maginternational.org/about-mag/> (visiting date 312021/12/).

Tottle, D., 1987. Fraud, famine and fascism: The Ukrainian genocide myth from Hitler to Harvard. Progress Books.

Tyrrell, I., 2008. The regulation of alcohol and other drugs in a colonial context: United States policy towards the Philippines, c. 1898–1910. Contemporary Drug Problems, 35(4), pp.539571-.

Wald, P.M., 2007. Genocide and crimes against humanity. Wash. U. Global Stud. L. Rev., 6, p.621.